

๕. วิราคกถา

[๒๘] วิราโค มคฺโค, วิมุตฺติ ผลํ. กถํ วิราโค มคฺโค ? โสตาปตฺติมคฺคกฺขณฺเณ ทสฺสนญฺเณ สฺมมาทิฏฺฐิ มิฉฺฉาทิฏฺฐิยา วิรชฺชติ, ตทฺทวตฺตกภิเลเสหิ ๑ ขนฺธเหหิ ๑ วิรชฺชติ, พหิทฺฐา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมเณ วิราโคโคจโร วิราเค สฺมุปาคโต¹ วิราเค จิตฺโต วิราเค ปตฺติฏฺฐิโต.

วิราโคติ: เทว วิราคา นิพฺพานญฺจ วิราโค, เย ๑² นิพฺพานารมฺมณตาชาตา ธมฺมา สพฺเพ ๑³ วิราคา โหนตฺตีติ วิราโค.⁴ สหชาตานิ สตตฺตฺกานิ วิรํคํ คจฺฉนฺตฺตีติ วิราโค มคฺโค. เอเตน มคฺเคน พุทฺธา ๑ สวากา ๑ อคตํ ทิสํ นิพฺพานํ คจฺฉนฺตฺตีติ อญฺจํคิโก มคฺโค, ยาวตา ปุณฺณสมณพฺราหฺมณานํ ปรรูปวาทานํ มคฺคา, อยเมว อริโย อญฺจํคิโก มคฺโค อคฺโค ๑ เสฏฺโฐ ๑ ปาโมกฺโข⁵ ๑ อุตฺตโม ๑ ปวโร จาติ มคฺคานํ อญฺจํคิโก เสฏฺโฐ. อภินิโรปนญฺเณ⁶ สฺมมาสงฺกปโป มิฉฺ ฉาสงฺกปฺปา วิรชฺชติ ๗เปฯ ปริคฺคหฺญเณ สฺมมาวาจา มิฉฺฉวาจา ย วิรชฺชติ. สฺมฺมฺจฺจานญฺเณ สฺมมาภมฺมโต มิฉฺฉากมฺมตา วิรชฺชติ. โวทานญฺเณ สฺมมาอาชีโว มิฉฺฉาอาชีโว วิรชฺชติ. ปคฺคหฺญเณ สฺมมา วายาโม มิฉฺฉาวายาโม วิรชฺชติ. อฺปฺปญฺจานญฺเณ สฺมมาสติ มิฉฺฉาสติยา วิรชฺชติ. อวิกฺเขปญฺเณ สฺมมาสมาธิ มิฉฺฉาสมาธิโต วิรชฺชติ, ตทฺทวตฺตกภิเลเสหิ ๑ ขนฺธเหหิ ๑ วิรชฺชติ, พหิทฺฐา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมเณ วิราโคโคจโร วิราเค สฺมุปาคโต วิราเค จิตฺโต วิราเค ปตฺติฏฺฐิโต.

วิราโคติ : เทว วิราคา, นิพฺพานญฺจ วิราโค, เย ๑ นิพฺพานารมฺมณตาชาตา ธมฺมา สพฺเพ ๑ วิราคา โหนตฺตีติ วิราโค, สหชาตานิ สตตฺตฺกานิ วิรํคํ คจฺฉนฺตฺตีติ วิราโค มคฺโค. เอเตน มคฺเคน พุทฺธา ๑ สวากา ๑ อคตํ ทิสํ นิพฺพานํ คจฺฉนฺตฺตีติ อญฺจํคิโก มคฺโค, ยาวตา ปุณฺณสมณพฺราหฺมณานํ ปรรูปวาทานํ มคฺคา, อยเมว อริโย อญฺจํคิโก มคฺโค อคฺโค ๑ เสฏฺโฐ ๑ ปาโมกฺโข ๑ อุตฺตโม ๑ ปวโร จาติ มคฺคานํ อญฺจํคิโก เสฏฺโฐ.

สกทาคามีมคฺคกฺขณฺเณ ทสฺสนญฺเณ สฺมมาทิฏฺฐิ ๗เปฯ อวิกฺเขปญฺเณ สฺมมาสมาธิ โอฟาริกา กามราคสฺสญฺโณชฺณา ปฏฺธิสมฺสญฺโณชฺณา โอฟาริกา กามราคานุสฺยา ปฏฺธิมานุสฺยา วิรชฺชติ, ตทฺทวตฺตกภิเลเสหิ ๑ ขนฺธเหหิ ๑ วิรชฺชติ, พหิทฺฐา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมเณ วิราโคโคจโร วิราเค สฺมุปาคโต วิราเค จิตฺโต วิราเค ปตฺติฏฺฐิโต.

¹ ฉ.ม., อ. สฺมุทาคโต. เหวมฺปฺริปี

² ก. เหว

³ ฉ.ม., อ. ๑สทฺโท น ทิสฺสติ. เหวมฺปฺริปี

⁴ ฉ.ม. วิราคา. เหวมฺปฺริปี

⁵ ก. วิโมกฺโข. เหวมฺปฺริปี

⁶ ก. อภินิโรปนญฺเณ. เหวมฺปฺริปี

วิราโคติ : เทว วิราคา, นิพพานญจ วิราโค, เย จ นิพพานารมมณตาชาตา ธมมา สัพเพ จ วิราคา โหนตตีติ วิราโค, สหชาตานิ สตตงคานิ วิราคํ คจจนตตีติ วิราโค มคโค, เอเตน มคเคน พุทธา จ สาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพพานํ คจจนตตีติ อญจงคิโก มคโค, ยาวตา ปุณฺณสมณพราหมณานํ ปรปฺปวาทานํ มคคา. อยเมว อริโย อญจงคิโก มคโค อคโค จ เสฏฺโฐ จ ปาโมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จาติ มคคานํ อญจงคิโก เสฏฺโฐ.

อนาคามีมคคกฺขณฺเณ ทสฺสนญฺเณ สมมาทิจฺฉิ ๕เปฯ อวิกฺเขปญฺเณ สมมาสมาธิ อนุสฺสหคตา กามราคสฺสโยชฺณา ปฏิมสฺสโยชฺณา อนุสฺสหคตา กามราคานุสฺยา ปฏิมานุสฺยา วิรชฺชติ, ตทฺนฺวตฺตกิลฺลเสหิ จ ขนฺเहेหิ จ วิรชฺชติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมโณ ๕เปฯ มคคานํ อญจงคิโก เสฏฺโฐ.

อรรหตฺตมคคกฺขณฺเณ ทสฺสนญฺเณ สมมาทิจฺฉิ ๕เปฯ อวิกฺเขปญฺเณ สมมาสมาธิ ฐูปราคา อรูปราคา มานา อุทฺธจฺจา อวิชฺชาย มานานุสฺยา ภวราคานุสฺยา อวิชฺชานุสฺยา วิรชฺชติ, ตทฺนฺวตฺตกิลฺลเสหิ จ ขนฺเहेหิ จ วิรชฺชติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิรชฺชติ, วิราโค วิราคารมฺมโณ วิราโคจโร วิราเค สมฺปาคโต วิราเค จิตฺโต วิราเค ปตฺติจฺฉิตฺโต.

วิราโคติ : เทว วิราคา, นิพพานญจ วิราโค, เย จ นิพพานารมมณตาชาตา ธมมา สัพเพ จ วิราคา โหนตตีติ วิราโค, สหชาตานิ สตตงคานิ วิราคํ คจจนตตีติ วิราโค มคโค, เอเตน มคเคน พุทธา จ สาวกา จ อคตํ ทิสํ นิพพานํ คจจนตตีติ อญจงคิโก มคโค, ยาวตา ปุณฺณสมณพราหมณานํ ปรปฺปวาทานํ มคคา, อยเมว อริโย อญจงคิโก มคโค อคโค จ เสฏฺโฐ จ ปาโมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จาติ มคคานํ อญจงคิโก เสฏฺโฐ.

ทสฺสนวิราโค สมมาทิจฺฉิ, อภินิโรปนวิราโค สมมาสงฺกปโป, ปรีคฺคหวิราโค สมมาวาจา, สมฺมูจฺฉานวิราโค สมมากมฺมนฺโต, โวทานวิราโค สมมาอาชฺชีโว, ปคฺคหวิราโค สมมาวายาโม, อูปฺมฺจฺฉานวิราโค สมมาสติ, อวิกฺเขปวิราโค สมมาสมาธิ. อูปฺมฺจฺฉานวิราโค สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปวิจย วิราโค ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, ปคฺคหวิราโค วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, ฝรณวิราโค ปีตฺติสมฺโพชฺฌงฺโค, อูปสมวิราโค ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิกฺเขปวิราโค สมมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ปฏฺธิสงฺขานวิราโค อูปฺกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค. อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยวิราโค สทฺธาพลํ, โกสฺชเช อกมฺปิยวิราโค วิริยพลํ, ปมาเท อกมฺปิยวิราโค สติพลํ, อุกฺกจฺเจ อกมฺปิยวิราโค สมมาธิพลํ, อวิชฺชาย อกมฺปิยวิราโค ปญฺญาพลํ. อธิโมกฺขวิราโค สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหวิราโค วิริยนฺทฺริยํ, อูปฺมฺจฺฉานวิราโค สตินฺทฺริยํ, อวิกฺเขปวิราโค สมมาธินฺทฺริยํ, ทสฺสนวิราโค ปญฺณินฺทฺริยํ. อาริปปเตยฺยญฺเณ อินฺทฺริยา วิราโค, อกมฺปิยญฺเณ พลํ วิราโค, นิยฺยานญฺเณ โพชฺฌงฺคา วิราโค, เหนตฺตญฺเณ มคโค วิราโค, อูปฺมฺจฺฉานญฺเณ สติปฺมฺจฺฉานา วิราโค, ปทฺนญฺเณ สมฺมปฺปชานา วิราโค, อิชฺฌณญฺเณ อิทฺธิปาทา วิราโค, ตถญฺเณ สจฺจา วิราโค, อวิกฺเขปญฺเณ สมโถ วิราโค, อนฺุปสฺสนญฺเณ วิปสฺสนา วิราโค, เอกรสฺสญฺเณ สมถวิปสฺสนา วิราโค, อนตฺตวตฺตนญฺเณ ยฺคฺคนทฺธํ วิราโค, สํวรญฺเณ สีลวิสุทฺธิ วิราโค, อวิกฺเขปญฺเณ จิตฺตวิสุทฺธิ วิราโค, ทสฺสนญฺเณ ทิจฺฉิวิสุทฺธิ วิราโค, วิมุตฺตญฺเณ วิโมกฺโข วิราโค, ปฏฺธิเวรญฺเณ วิชฺชา วิราโค, ปรีจฺจาคญฺเณ วิมุตฺติ วิราโค, สมฺมจฺเจทญฺเณ ขเย ฌาณํ วิราโค, ฌนฺโท มฺลญฺเณ วิราโค, มนสิกาโร สมฺมูจฺฉานญฺเณ วิราโค, ฝสฺโส สโมชานญฺเณ วิราโค, เวทนา

สโมสรรณภูเจณ วิราโค, สมาริ ปมุขภูเจณ วิราโค, สติ อาธิปเตยยภูเจณ วิราโค, ปญญา
ตตุดตตรภูเจณ⁷ วิราโค, วิมุตติ สารภูเจณ วิราโค, อมโตคร์ นิพพานัน ปริโยसानภูเจณ มคโค.⁸

ทสสนมคโค สสมาทิจิ, อภินิโรปนมคโค สสมาสงกปโป ๗เปฯ อมโตคร์ นิพพานัน
ปริโยसानภูเจณ มคโค, เอว วิราโค มคโค.

[๒๙] กถ วิมุตติ ผล ? โสตาปตติผลกขณ ทสสนภูเจณ สสมาทิจิ มิจฉาทิจิยา
วิมุตตา โหติ, ตทนวตตกกิเลเสหิ ๑ ขนฺເหิ ๑ วิมุตตา โหติ, พหิทฺธา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตตา
โหติ. วิมุตติ วิมุตตารมมณา วิมุตติโคจรา วิมุตติยา สมุปากตา วิมุตติยา จิตา วิมุตติยา
ปติฏฺจิตา. วิมุตตีติ : เทว มุตฺติโย นิพพานญจ วิมุตติ, เย ๑ นิพพานารมมณตาชาตา ฐมา
สพฺเพ ๑ วิมุตตา โหนตีติ วิมุตติ ผล.

อภินิโรปนภูเจณ สสมาสงกปโป มิจฉาสงกปโป วิมุตโต โหติ, ตทนวตตกกิเลเสหิ ๑
ขนฺເหิ ๑ วิมุตโต โหติ, พหิทฺธา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตโต โหติ, วิมุตติ วิมุตตารมมณา
วิมุตติโคจรา วิมุตติยา สมุปากตา วิมุตติยา จิตา วิมุตติยา ปติฏฺจิตา. วิมุตตีติ : เทว วิมุตติโย,
นิพพานญจ วิมุตติ, เย ๑ นิพพานารมมณตาชาตา ฐมา สพฺเพ วิมุตตา โหนตีติ วิมุตติ ผล.

ปรัคคภูเจณ สสมาวาจา มิจฉาวาจาโย วิมุตตา โหติ ๗เปฯ สมุจฺจานภูเจณ สสมา
กมฺมนโต มิจฉากมฺมนตา วิมุตโต โหติ. โวทานภูเจณ สสมาอาชีโว มิจฉาอาชีโว วิมุตโต โหติ.
ปรัคคภูเจณ สสมาวาโย มิจฉาวาโย วิมุตโต โหติ, อูปฺจฺจานภูเจณ สมาสติ มิจฉาสติยา
วิมุตตา โหติ. อวิกฺเขปฺภูเจณ สมาสมาธิ มิจฉาสมาธิโต วิมุตโต โหติ, ตทนวตตกกิเลเสหิ ๑
ขนฺເหิ ๑ วิมุตโต โหติ, พหิทฺธา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตโต โหติ, วิมุตติ วิมุตตารมมณา วิมุตติ
โคจรา วิมุตติยา สมุปากตา วิมุตติยา จิตา วิมุตติยา ปติฏฺจิตา. วิมุตตีติ : เทว วิมุตติโย,
นิพพานญจ วิมุตติ, เย ๑ นิพพานารมมณตาชาตา ฐมา สพฺเพ วิมุตตา โหนตีติ วิมุตติ ผล.

สกทาคามีผลกขณ ทสสนภูเจณ สสมาทิจิ ๗เปฯ อวิกฺเขปฺภูเจณ สมาสมาธิ
โอฬาริกา กามราคสญฺโเบชณา ปฏฺิขสญฺโเบชณา โอฬาริกา กามราคานุสยา ปฏฺิขานุสยา วิมุตโต
โหติ, ตทนวตตกกิเลเสหิ ๑ ขนฺເหิ ๑ วิมุตโต โหติ, พหิทฺธา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตโต โหติ, วิมุตติ
วิมุตตารมมณา วิมุตติโคจรา วิมุตติยา สมุปากตา วิมุตติยา จิตา วิมุตติยา ปติฏฺจิตา. วิมุตตีติ :
เทว วิมุตติโย, นิพพานญจ วิมุตติ, เย ๑ นิพพานารมมณตาชาตา ฐมา สพฺเพ วิมุตตา โหนตีติ
วิมุตติ ผล.

อนาคามีผลกขณ ทสสนภูเจณ สสมาทิจิ ๗เปฯ อวิกฺเขปฺภูเจณ สมาสมาธิ
อณฺุสหคตา กามราคสญฺโเบชณา ปฏฺิขสญฺโเบชณา อณฺุสหคตา กามราคานุสยา ปฏฺิขานุสยา
วิมุตโต โหติ, ตทนวตตกกิเลเสหิ ๑ ขนฺເหิ ๑ วิมุตโต โหติ, พหิทฺธา ๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วิมุตโต โหติ,
วิมุตติ วิมุตตารมมณา วิมุตติโคจรา วิมุตติยา สมุปากตา วิมุตติยา จิตา วิมุตติยา ปติฏฺจิตา
๗เปฯ

⁷ ฉ.ม. ตตุดตตรภูเจณ

⁸ ก. อัย ปาโง น ทิสสติ

อรรถตผลกษณ ทสสนญเจณ สมมาทิจิ ๔เปย อวิกเขปญเจณ สมมาสมาธิ รุปราคา อรูปราคา มานา อุทจจา อวิชชาย มานานุสยา ภวราคานุสยา อวิชชานุสยา วิมุตโต โหติ, ตทนวตตกกีเลเสหิ ๑ ขนเรหิ ๑ วิมุตโต โหติ, พหิทธา ๑ สพพนิมิตเตหิ วิมุตโต โหติ, วิมุตติ วิมุตตารมมณา วิมุตติโคจรา วิมุตติยา สมุปากตา วิมุตติยา จิตา วิมุตติยา ปตัญจिता. วิมุตตีติ : เทว วิมุตติโย, นิพพานญจ วิมุตติ, เย ๑ นิพพานารมมณา ซาตา ธมมา สพเพ วิมุตตา โหนตีติ วิมุตติ ผล.

ทสสนวิมุตติ สมมาทิจิ ๔เปย อวิกเขปวิมุตติ สมมาสมาธิ. อุปุญจานวิมุตติ สติสมโพชฌงโค ๔เปย ปฏิสงขานวิมุตติ อุปุญจาสมโพชฌงโค. อสสทฐิเย อกมปิยวิมุตติ สทฐา พล ๔เปย อวิชชาย อกมปิยวิมุตติ ปณณาพล. อธิโมกขวิมุตติ สทฐินทริย ๔เปย ทสสนวิมุตติ ปณณินทริย.

อาธิปเตยญเจณ อินทริยา วิมุตติ. อกมปิยญเจณ พลา วิมุตติ, นิยยานญเจณ โพชฌงคา วิมุตติ, เหตุญเจณ มคโค วิมุตติ, อุปุญจานญเจณ สติปญจานา วิมุตติ, ปทหนญเจณ สมมปปชานา วิมุตติ, อิชฌนญเจณ อทิธิปาทา วิมุตติ, ตถญเจณ สจจา วิมุตติ, อวิกเขปญเจณ สมโถ วิมุตติ, อนุปสสนญเจณ วิปสสนา วิมุตติ, เอกรสญเจณ สมถวิปสสนา วิมุตติ, อนติวตตณญเจณ ยุกนทฐิ วิมุตติ, สัวรญเจณ สีสวิสุทฐิ วิมุตติ, อวิกเขปญเจณ จิตตวิสุทฐิ วิมุตติ, ทสสนญเจณ ทิจิวิสุทฐิ วิมุตติ, วิมุตตญเจณ วิโมกฺโข วิมุตติ, ปฏิวธญเจณ วิชฺชา วิมุตติ, ปริจจาคญเจณ วิมุตติ, วิมุตติ ปฏิปสสทฐิยญเจณ อนุปปาเท ฌาณ วิมุตติ, ฉนโท มฺลญเจณ วิมุตติ, มนสิกาโร สมุญจานญเจณ วิมุตติ, ผลโส สโมชานญเจณ วิมุตติ, เวทนา สโมสธญเจณ วิมุตติ, สมาธิ ปมุขญเจณ วิมุตติ, สติ อาธิปเตยญเจณ วิมุตติ, ปณณา ตทตตรญเจณ วิมุตติ, วิมุตติ สารญเจณ วิมุตติ, อมโตคคั นิพพานัน ปริโยसानญเจณ วิมุตติ, เอรวิ วิมุตติ ผล, เอรวิ วาโร มคโค วิมุตติ ผลนติ.

วิราคถา นิฏจिता.

๖. ปฏิสมภิทากถา

๑. ธมมจกุกปวตตนาวาร

[๓๐] เอวมเม สุตัง :- เอกัง สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหริติ อธิปตเน มิคทาเย. ตตร ไช ภควา ปณจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสิ

เทวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา. กตเม เทว ? โย จายํ กาเมสุ กาม สุขลลิกานุโยโค หีนโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสญฺหิโต, โย จายํ อตตกิลมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิโต. เอเต เต^๑ ภิกฺขเว อุโป อนฺเต อนุปคฺม ม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณึ ฌาณกรณึ อุปสมาย อภิญฺญาเย สมโพชฺชาย นิพพานาย สัวตฺตติ.

^๑ น. ไช

กตมา จ สภา ภิกษเว มชฺฐิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุภรณึ ฅาณภรณึ ออุปสมาย อภิญญาย สมฺโพธาย นิพพานาย สํวตฺตติ ? อยมเว อริโย อฏฺฐจฺจโก มคฺโค. เสยฺยถึทํ : สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวาयाโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ. อัยฺ โข สภา ภิกษเว มชฺฐิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุภรณึ ฅาณภรณึ ออุปสมาย อภิญญาย สมฺโพธาย นิพพานาย สํวตฺตติ.

อิทํ โข ปน ภิกษเว ทฺกขํ อริยสจฺจํ. ชาตปิ ทฺกฺขา, ชฺราปิ ทฺกฺขา, พฺยาธิปิ ทฺกฺโข,¹⁰ มรณมฺปิ ทฺกฺขํ, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทฺกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทฺกฺโข, ยมฺปิจฺจํ น ลภติ ตํปิ ทฺกฺขํ, สงฺขิตฺเตน ปญฺจปาทานกฺขนฺธา ทฺกฺขา. อิทํ โข ปน ภิกษเว ทฺกฺขสมฺมุทโย¹¹ อริยสจฺจํ, ยายํ ตณฺหา โปโนพภวิกา นนฺทิวราคสฺหคตา ตตรตฺตราภินฺนินึ. เสยฺยถึทํ : กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา. อิทํ โข ปน ภิกษเว ทฺกฺขนิโรโธ¹² อริยสจฺจํ. โย ตสฺสาเยว ตณฺหาเย อเสสฺวิวราคนิโรโธ จาโค ปฏฺินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย. อิทํ โข ปน ภิกษเว ทฺกฺขนิโรธคามินึ ปฏิปทา อริยสจฺจํ, อยมเว อริโย อฏฺฐจฺจโก มคฺโค. เสยฺยถึทํ : สมฺมาทิฏฺฐิ ฅเปยฺ สมฺมาสมาธิ.

“อิทํ ทฺกฺขํ อริยสจฺจนฺ”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ. “ตํ โข ปนินทํ ทฺกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺญเอยฺน”ติ เม ภิกษเว ฅเปยฺ “ปริญฺญาตนฺ”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ.

“อิทํ ทฺกฺขสมฺมุทโย อริยสจฺจนฺ”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ. “ตํ โข ปนินทํ ทฺกฺขสมฺมุทโย อริยสจฺจํ ปหาตพฺพน”ติ เม ภิกษเว ฅเปยฺ “ปหีนน”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ.

“อิทํ ทฺกฺขนิโรโธ อริยสจฺจนฺ”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ. “ตํ โข ปนินทํ ทฺกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺจิกาทพฺพน”ติ เม ภิกษเว ฅเปยฺ “สจฺจิกตน”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ.

“อิทํ ทฺกฺขนิโรธคามินึ ปฏิปทา อริยสจฺจนฺ”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ. “ตํ โข ปนินทํ ทฺกฺขนิโรธคามินึ ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพน”ติ เม ภิกษเว ฅเปยฺ “ภาวิตน”ติ เม ภิกษเว ปฺพุเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฅมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาติ, ฅาณํ อฺทฺปาติ, ปญฺญา อฺทฺปาติ, วิชฺชา อฺทฺปาติ, อาโลโก อฺทฺปาติ.

¹⁰ อ. ทฺกฺขา

¹¹ อธิ เจว อฺปริ จ ทฺกฺขสมฺมุทยนฺติ โปราณปาโ, ฅ.ม., อ. อีทิสเมว

¹² อธิ เจว อฺปริ จ ทฺกฺขนิโรธนฺติ โปราณปาโ, ฅ.ม., อ. อีทิสเมว

ยาวกวีวญจ เม ภิกขเว อิมेषุ จตุสสุ อริยสจเจสสุ เวนนติปริวญญู ทวาทสากาโร ยถาภูตัง
 ฅาณทสสนัน น สุวิสุทัง อโหสิ, เนว ตาวาหัง ภิกขเว สเทเวเก โลเก สมารเก สพรหมเก
 สสสมณพราหมณียา ปชาย สเทวมนุสสาย “อนุตตรัง สมนาสมโพธิ อภิสมพุทโธ”ติ ปจจญวณาสี.
 ยโต จ โข เม ภิกขเว อิมेषุ จตุสสุ อริยสจเจสสุ เวนนติปริวญญู ทวาทสากาโร ยถาภูตัง ฅาณทสสนัน
 สุวิสุทัง อโหสิ, อถาหัง ภิกขเว สเทเวเก โลเก สมารเก สพรหมเก สสสมณพราหมณียา ปชาย
 สเทวมนุสสาย “อนุตตรัง สมนาสมโพธิ อภิสมพุทโธ”ติ ปจจญวณาสี. ฅาณญจ ปน เม ทสสนัน
 อุกปาทิ, อุกปปา เม วิมุตติ, อยมนุตติมา ซาติ, นตถิทานิ ปุนพภโวติ.

อิทมโวจ ภควา, อตตมณา ปญจวคคิยา ภิกขุ ภควโต ภาสิตัง อภินนุทนต์.

อิมสมิญจ ปน เวยยากรณสมิ ภณญมาเน อายสมโต โกณทญญสส วิรัช วิตมลัน
 ฅมมจกขุ อุกปาทิ “ยงกิณจิจิ สมุทยฅมมัง, สพพนต์ นิโรฅฅมมณ”ติ.

ปวตติเตจ¹³ ภควตา ฅม มจกเก ภู มฺมา เทวา สททมนุ สฺสาเวสฺสุ “เอตมภควตา
 พาราณสิยั อสิปตเน มิคทาเย อนุตตรัง ฅมมจกัก ปวตติตัง อปปฏิวตติยั สมนเนน วา พราหมณเนน
 วา เทเวเนน วา มาเรเนน วา พรหมุณา วา เกนจิจิ วา โลกสมิน”ติ. ภูมมานัน เทวานัน สททัง สุตวา
 จาตุมหาธาซิกา ฅเปย ตาวตีสสา เทวา. ยามา เทวา. ตฺสิตา เทวา. นิมนานรตี เทวา.
 ปรรนิมิตวสวตตี เทวา. พรหมกาเยกา เทวา สททมนุสฺสาเวสฺสุ “เอตมภควตา พาราณสิยั อสิปตเน
 มิคทาเย อนุตตรัง ฅมมจกัก ปวตติตัง อปปฏิวตติยั สมนเนน วา พราหมณเนน วา เทเวเนน วา มาเรเนน
 วา พรหมุณา วา เกนจิจิ วา โลกสมิ”นติ.

อิติห เตน ฅเนน เตน ลเยน เตน มุหุตเตน ยาว พรหมโลกา สทโท อพภุคคจจิจิ. อยญจ
 ทสสทสสิ โลกธาตุ สจกมปิ สมฺปกมปิ สมฺปเวธิ, อปฺปมาโณ จ โอฟาโร¹⁴ โอบาโส โลเก ปาตุโรหสิ
 อติกุกมเมว เทวานัน¹⁵ เทวานุภาวณติ.

อถ โข ภควา อุกทานัน อุกทานสิ “อญญาสิ วต โภ โกณทญญโณ, อญญาสิ วต โภ
 โกณทญญโณ”ติ. อิติ หิทัง อายสมโต โกณทญญสส “อญญาโกณทญญโณ” เตว¹⁶ นามัน อโหสิ.

“อิทัง ทุกขัง อริยสจจณ”ติ ปุพเพ อนนุสฺสเตสฺสุ ฅมเมสฺสุ จกขุ อุกปาทิ, ฅาณัน อุกปาทิ,
 ปญญา อุกปาทิ, วิซฺซา อุกปาทิ, อาโลโก อุกปาทิ.

จกขุ อุกปาทิติ เกนตฺเถน, ฅาณัน อุกปาทิติ เกนตฺเถน, ปญญา อุกปาทิติ เกนตฺเถน,
 วิซฺซา อุกปาทิติ เกนตฺเถน, อาโลโก อุกปาทิติ เกนตฺเถน ? จกขุ อุกปาทิติ ทสสนญฺเฅน, ฅาณัน
 อุกปาทิติ ฅาตญฺเฅน, ปญญา อุกปาทิติ ปชานนญฺเฅน, วิซฺซา อุกปาทิติ ปฏฺิเวณญฺเฅน, อาโลโก
 อุกปาทิติ โอบาสญฺเฅน.

¹³ ฅ.ม., อี. จ ปน

¹⁴ ฅ.ม., อี. อูฟาโร

¹⁵ กตฺถจิจิ อติกุกมม เทวานนุติ ลิจิตัง

¹⁶ ฅ.ม. อญญาสิโกณทญญโณ

โคจรธา. เย ตสฺสา โคจรธา, เต ตสฺสา อารมมณา. เตน วุจฺจติ ปฏิภาณสฺสุ ฌาณํ ปฏิภาณ
ปฏิสมภิตา.

ทุกฺขเย อริยสจฺเจ ปณฺณรตฺส¹⁷ ฌมฺมา, ปณฺณรตฺส อตฺถา, ตีส นินฺนุตฺติโย, สญฺจี ฌาณานิ.

“อิทํ ทุกฺขสมฺภโย อริยสจฺจนุ”ติ ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก
อฺตฺปาติ.

“ตํ โข ปนินฺทํ ทุกฺขสมฺภโย อริยสจฺจํ ปหาตพฺพนุ”ติ ฌเปฯ “ปหีนนุ”ติ ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ
ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ ฌเปฯ

ทุกฺขสมฺภเย อริยสจฺเจ ปณฺณรตฺส ฌมฺมา, ปณฺณรตฺส อตฺถา, ตีส นินฺนุตฺติโย, สญฺจี ฌาณานิ.

“อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจนุ”ติ ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก
อฺตฺปาติ. “ตํ โข ปนินฺทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺฉิกาทพฺพนุ”ติ ฌเปฯ “สจฺฉิกตฺนุ”ติ ปุพฺเพ
อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ ฌเปฯ

ทุกฺขนิโรธอ อริยสจฺเจ ปณฺณรตฺส ฌมฺมา, ปณฺณรตฺส อตฺถา, ตีส นินฺนุตฺติโย, สญฺจี ฌาณานิ.

“อิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนุ”ติ ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ
ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ. “ตํ โข ปนินฺทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนุ”ติ ฌเปฯ
“ภาวิตนุ”ติ ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ ฌเปฯ

ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อริยสจฺเจ ปณฺณรตฺส ฌมฺมา, ปณฺณรตฺส อตฺถา, ตีส นินฺนุตฺติโย,
สญฺจี ฌาณานิ.

จตุสฺส อริยสจฺเจสฺสุ สญฺจี ฌมฺมา, สญฺจี อตฺถา, วิสฺตีสตฺนินฺนุตฺติโย, จตฺตารีสฺสญฺจ เทว [18]
ฌาณสฺตานิ.

๒. สติปฏิจ্ঞานวาร

[๓๑] “อຍံ กายเย กายานุปฺสฺสนา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ
ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ, สว โข ปนายนํ กายเย กายานุปฺสฺสนา “ภาเวตพฺพา”ติ เม ภิกฺขเว ฌเปฯ
“ภาวิตา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ.

อຍံ เวทฺนာสฺสุ ฌเปฯ อຍံ จิตฺเต ฌเปฯ “อຍံ ฌมฺเมสฺสุ ฌมฺมานุปฺสฺสนา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ
อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ, สว โข ปนายนํ ฌมฺเมสฺสุ ฌมฺมานุปฺสฺสนา
“ภาเวตพฺพา”ติ เม ภิกฺขเว ฌเปฯ “ภาวิตา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ
ฌเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ.

“อຍံ กายเย กายานุปฺสฺสนา”ติ ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฌเปฯ อาโลโก
อฺตฺปาติ ฌเปฯ สว โข ปนายนํ กายเย กายานุปฺสฺสนา “ภาเวตพฺพา”ติ ฌเปฯ “ภาวิตา”ติ ปุพฺเพ
อนนฺนุสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ, ฌาณํ อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก
อฺตฺปาติ.

¹⁷ ปนฺนรตฺสวา ปาโล

¹⁸ อ.ม., อ. จ

จกฺขุ อุกฺทปาทีติ เกณฑเถน, ภาณํ อุกฺทปาทีติ เกณฑเถน, ปญฺญา อุกฺทปาทีติ เกณฑเถน, วิชฺชา อุกฺทปาทีติ เกณฑเถน, อาโลโก อุกฺทปาทีติ เกณฑเถน ? จกฺขุ อุกฺทปาทีติ ทสฺสนญฺเณ, ภาณํ อุกฺทปาทีติ ภาตญฺเณ, ปญฺญา อุกฺทปาทีติ ปชานนญฺเณ, วิชฺชา อุกฺทปาทีติ ปฏิเวธญฺเณ, อาโลโก อุกฺทปาทีติ โอบาสญฺเณ.

จกฺขุ ฌมฺโม, ภาณํ ฌมฺโม, ปญฺญา ฌมฺโม, วิชฺชา ฌมฺโม, อาโลโก ฌมฺโม : อิมํ ปญฺจ ฌมฺมา ฌมฺมปฏิสฺมกฺทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจฺรา. เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ ฌมฺเมสุ ภาณํ ฌมฺมปฏิสฺมกฺทา.

ทสฺสนญฺโจะ อตฺถิ, ภาตญฺโจะ อตฺถิ, ปชานนญฺโจะ อตฺถิ, ปฏิเวธญฺโจะ อตฺถิ, โอบาสญฺโจะ อตฺถิ : อิมํ ปญฺจ อตฺถา อตฺถปฏิสฺมกฺทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจฺรา. เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ อตฺถेषु ภาณํ อตฺถปฏิสฺมกฺทา.

ปญฺจ ฌมฺเม สนฺทสฺเสตฺถํ พุญฺญชฺชนนฺิรุตฺตาทิลปา, ปญฺจ อตฺถเ สนฺทสฺเสตฺถํ พุญฺญชฺชนนฺิรุตฺตาทิลปา, อิมํ ทสฺ นฺิรุตฺตํ นฺิรุตฺตปฏิสฺมกฺทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ, เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจฺรา. เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ นฺิรุตฺตีสฺสุ ภาณํ นฺิรุตฺตปฏิสฺมกฺทา.

ปญฺจสุ ฌมฺเมสุ ภาณานิ, ปญฺจสุ อตฺถेषุ ภาณานิ, ทสฺสุ นฺิรุตฺตีสฺสุ ภาณานิ, อิมานิ วีสฺติ ภาณานิ ปฏิภาณปฏิสฺมกฺทาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ, เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจฺรา. เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ ปฏิภาณेषุ ภาณํ ปฏิภาณปฏิสฺมกฺทา.

กาเย กายานุปสฺสนาสฺติปฺญฺจฺจาเน ปณฺณรส ฌมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นฺิรุตฺตํ, สญฺจีส ภาณานิ.

อัย เวทนาสุ ฌเปยฺ “อัย จิตฺเต ฌเปยฺ อัย ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปสฺสนา”ติ ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสุ ฌมฺเมสุ จกฺขุ อุกฺทปาที ฌเปยฺ อาโลโก อุกฺทปาที ฌเปยฺ ส ไซ ปนํ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปสฺสนา “ภาเวตฺตพฺพา”ติ ฌเปยฺ “ภาวิตา”ติ ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสุ ฌมฺเมสุ จกฺขุ อุกฺทปาที ฌเปยฺ อาโลโก อุกฺทปาที ฌเปยฺ

ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปสฺสนาสฺติปฺญฺจฺจาเน ปณฺณรส ฌมฺมา, ปณฺณรส อตฺถา, ตีส นฺิรุตฺตํ, สญฺจีส ภาณานิ.

จตุสฺ สฺติปฺญฺจฺจาเนสุ สญฺจีส ฌมฺมา, สญฺจีส อตฺถา, วีสฺติสฺตํ นฺิรุตฺตํ, จตฺตารีสฺสญฺจ เทว จ ภาณสฺตานิ.

๓. อิทฺธิปาทวาร

[๓๒] “อัย ฉนฺทสมฺมาธิปชานสงฺขารสมฺนฺานาคโต อิทฺธิปาโท”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสุ ฌมฺเมสุ จกฺขุ อุกฺทปาที ฌเปยฺ อาโลโก อุกฺทปาที. ส ไซ ปนํ ฉนฺทสมฺมาธิปชานสงฺขาร

สมนุภาคโต อิติธิปาโท “ภาเวตพุโพ”ติ เม ภิกขเว ฯเปฯ “ภาวิโต”ติ เม ภิกขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ
ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ.

อภัย วิริยสมาธิ ฯเปฯ อภัย จิตตสมาธิ ฯเปฯ “อภัย วิมฺสาสมาธิปธานสงฺขารสมนุภาคโต
อิติธิปาโท”ติ เม ภิกขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ. โส โข
ปนายํ วิมฺสาสมาธิปธานสงฺขารสมนุภาคโต อิติธิปาโท “ภาเวตพุโพ”ติ เม ภิกขเว ฯเปฯ
“ภาวิโต”ติ เม ภิกขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ.

“อภัย ฌนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนุภาคโต อิติธิปาโท”ติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ
อุตฺปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ ฯเปฯ โส โข ปนายํ ฌนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนุภาคโต
อิติธิปาโท “ภาเวตพุโพ”ติ ฯเปฯ “ภาวิโต”ติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ, ฌาณํ
อุตฺปาติ, ปญฺญา อุตฺปาติ, วิชฺชา อุตฺปาติ, อาโลโก อุตฺปาติ.

จกฺขุํ อุตฺปาตีติ เกนตฺเถน, ฌาณํ อุตฺปาตีติ เกนตฺเถน, ปญฺญา อุตฺปาตีติ เกนตฺเถน,
วิชฺชา อุตฺปาตีติ เกนตฺเถน, อาโลโก อุตฺปาตีติ เกนตฺเถน ? จกฺขุํ อุตฺปาตีติ ทสฺสนฺนฺุเจน. ฌาณํ
อุตฺปาตีติ ฌาตฺตฺนฺุเจน. ปญฺญา อุตฺปาตีติ ปชานนฺนฺุเจน. วิชฺชา อุตฺปาตีติ ปฏฺิเวธฺนฺุเจน. อาโลโก
อุตฺปาตีติ โอบาสฺนฺุเจน.

จกฺขุํ ธมฺโม, ฌาณํ ธมฺโม, ปญฺญา ธมฺโม, วิชฺชา ธมฺโม, อาโลโก ธมฺโม : อิมํ ปญฺจ
ธมฺมา ธมฺมปฏฺิสมฺภิตาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจฺรา.
เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ ธมฺเมสุ ฌาณํ ธมฺมปฏฺิสมฺภิตา.

ทสฺสนฺนฺุโจ อตฺถิ, ฌาตฺตฺนฺุโจ อตฺถิ, ปชานนฺนฺุโจ อตฺถิ, ปฏฺิเวธฺนฺุโจ อตฺถิ, โอบาสฺนฺุโจ
อตฺถิ : อิมํ ปญฺจ อตฺถา อตฺถปฏฺิสมฺภิตาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ. เย ตสฺสา
อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจฺรา. เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ อตฺถेषु ฌาณํ
อตฺถปฏฺิสมฺภิตา.

ปญฺจ ธมฺเม สฺนฺทสฺเสตฺถํ พุยฺยชฺชนนฺิรุตฺตตฺตํ, ปญฺจ อตฺถ สฺนฺทสฺเสตฺถํ พุยฺยชฺชน
นฺิรุตฺตตฺตํ, อิมํ ทสฺ นฺิรุตฺตติโย นฺิรุตฺตติปฏฺิสมฺภิตาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ. เย ตสฺสา
อารมฺมณา, เต ตสฺสา โคจฺรา. เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ นฺิรุตฺตตีสุ ฌาณํ
นฺิรุตฺตติปฏฺิสมฺภิตา.

ปญฺจสุ ธมฺเมสุ ฌาณานิ, ปญฺจสุ อตฺถेषุ ฌาณานิ, ทสฺสุ นฺิรุตฺตตีสุ ฌาณานิ. อิมานิ วีสฺติ
ฌาณานิ ปฏฺิภาณปฏฺิสมฺภิตาย อารมฺมณา เจว โหนฺติ โคจฺรา จ. เย ตสฺสา อารมฺมณา, เต ตสฺสา
โคจฺรา. เย ตสฺสา โคจฺรา, เต ตสฺสา อารมฺมณา. เต น วุจฺจติ ปฏฺิภาณेषु ฌาณํ ปฏฺิภาณ
ปฏฺิสมฺภิตา. ฌนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนุภาคโต อิติธิปาเท ปญฺจธมฺมา, ปญฺจธมฺมา อตฺถา,
ตีสุ นฺิรุตฺตติโย, สฺนฺุจฺจ ฌาณานิ.

อภัย วิริยสมาธิ ฯเปฯ อภัย จิตตสมาธิ ฯเปฯ “อภัย วิมฺสาสมาธิปธานสงฺขารสมนุภาคโต
อิติธิปาโท”ติ ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ ฯเปฯ “โส โข ปนายํ
วิมฺสาสมาธิปธานสงฺขารสมนุภาคโต อิติธิปาโท “ภาเวตพุโพ”ติ ฯเปฯ “ภาวิโต”ติ ปุพฺเพ
อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุตฺปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุตฺปาติ ฯเปฯ

วีรมัสสาสมาธิประธานสงฆารสมนุหาคเต อิทฺธิปาเท ปณฺณรช ฐมฺมา, ปณฺณรช อตฺถา, ตีฬ นินฺรุตฺติโย, สญฺจี ฅาณานิน.

จตุสฺ อิทฺธิปาเทสฺ สญฺจี ฐมฺมา, สญฺจี อตฺถา, วีฬติสฺตนินฺรุตฺติโย, จตฺตารีฬญจ เทว จ ฅาณสฺตานิ.

๔. สตฺตโพธิสฺตตฺวาร

[๓๓] “สมฺุทโย สมฺุทโย”ติ โข ภิกฺขเว วิปฺสฺสิสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺ ฐมฺเมสฺ จกฺขุํ อฺุทปาธิ ๗เปฯ อาโลโก อฺุทปาธิ. “นินฺโรโห นินฺโรโห”ติ โข ภิกฺขเว วิปฺสฺสิสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺ ฐมฺเมสฺ จกฺขุํ อฺุทปาธิ ๗เปฯ อาโลโก อฺุทปาธิ. วิปฺสฺสิสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส เวยฺยากรณฺ ทฬ ฐมฺมา, ทฬ อตฺถา, วีฬติ นินฺรุตฺติโย, จตฺตารีฬ ฅาณานิน.

“สมฺุทโย สมฺุทโย”ติ โข ภิกฺขเว สฺธิสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ๗เปฯ เวสฺสภุสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ๗เปฯ กกุสฺนหฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ๗เปฯ โกณาคมนฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ๗เปฯ กสฺสปฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺ ฐมฺเมสฺ จกฺขุํ อฺุทปาธิ ๗เปฯ อาโลโก อฺุทปาธิ. “นินฺโรโห นินฺโรโห”ติ โข ภิกฺขเว กสฺสปฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺ ฐมฺเมสฺ จกฺขุํ อฺุทปาธิ ๗เปฯ อาโลโก อฺุทปาธิ. กสฺสปฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส เวยฺยากรณฺ ทฬ ฐมฺมา, ทฬ อตฺถา, วีฬติ นินฺรุตฺติโย, จตฺตารีฬ ฅาณานิน.

“สมฺุทโย สมฺุทโย”ติ โข ภิกฺขเว โคตมฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺ ฐมฺเมสฺ จกฺขุํ อฺุทปาธิ ๗เปฯ อาโลโก อฺุทปาธิ. “นินฺโรโห นินฺโรโห”ติ โข ภิกฺขเว โคตมฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสฺ ฐมฺเมสฺ จกฺขุํ อฺุทปาธิ ๗เปฯ อาโลโก อฺุทปาธิ. โคตมฺสฺส พฺุชฺชิตฺตสฺส เวยฺยากรณฺ ทฬ ฐมฺมา, ทฬ อตฺถา, วีฬติ นินฺรุตฺติโย, จตฺตารีฬ ฅาณานิน.

สฺตตฺนุํ พฺุชฺชิตฺตํ สฺตตฺสฺ เวยฺยากรณฺสฺ สฺตตฺติ ฐมฺมา, สฺตตฺติ อตฺถา, จตฺตารีฬสฺสตา¹⁹ นินฺรุตฺติโย, อสีติ จ เทว จ ฅาณสฺตานิ.

๕. อภินฺญาทิวาร

[๓๔] ยาวตา อภินฺญา ยอภินฺญาโจ ฅาโต ทินฺญาโจ วิทิตฺโต สจฺฉิกฺโต ผสฺสิโต ปญฺญา ยอผสฺสิโต ปญฺญา อภินฺญาโจ นตฺถีติ จกฺขุํ อฺุทปาธิ, ฅาณํ อฺุทปาธิ, ปญฺญา อฺุทปาธิ, วิชฺชา อฺุทปาธิ, อาโลโก อฺุทปาธิ. อภินฺญา ยอภินฺญาเจ ปญฺจวีฬติ ฐมฺมา, ปญฺจวีฬติ อตฺถา, ปญฺญาฬ นินฺรุตฺติโย, สตํ ฅาณานิน.²⁰

ยาวตา ปริญฺญา ยอริญฺญาโจ ๗เปฯ ยาวตา ปหานสฺส ปหานญฺโจ ๗เปฯ ยาวตา ภาวนาย ภาวนญฺโจ ๗เปฯ ยาวตา สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกิริยญฺโจ ฅาโต ทินฺญาโจ วิทิตฺโต สจฺฉิกฺโต ผสฺสิโต ปญฺญา ยอผสฺสิโต ปญฺญา สจฺฉิกิริยญฺโจ นตฺถีติ จกฺขุํ อฺุทปาธิ, ฅาณํ อฺุทปาธิ, ปญฺญา อฺุทปาธิ, วิชฺชา อฺุทปาธิ, อาโลโก อฺุทปาธิ. สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกิริยญฺเจ ปญฺจวีฬติ ฐมฺมา, ปญฺจวีฬติ อตฺถา, ปญฺญาฬ นินฺรุตฺติโย, สตํ ฅาณานิน.

¹⁹ อ.ม. จตฺตารีฬสฺส

²⁰ ก. สตฺตฅาณานิน. ฅวมฺปริญ

อภิถนบาย อภิถนบญเจ ปรีถนบาย ปรีถนบญเจ ปหานบาย ปหานบญเจ. ภาวนาย ภาวนบญเจ สจจกกรียาย สจจกกรียญเจ ปญจวีสสตี ฐมมา, ปญจวีสสตี อตถา, อพพมเตยยานิ นีรุตตี สตานิ ปญจ ภาณสตานิ.

๖. ขนธาทิวาร

[๓๕] ยาวตา ขนธานัน ขนธญเจ ภาโต ทิฏญเจ วิทิต สจจกโต ผสสีโต ปญถาย. อผสสีโต ปญถาย ขนธญเจ นตถีตี จกขุ อุทปาติ, ภาณัน อุทปาติ, ปญถา อุทปาติ, วิชชา อุทปาติ, อาโลโก อุทปาติ. ขนธานัน ขนธญเจ ปญจวีสตี ฐมมา, ปญจวีสตี อตถา, ปญถาสัน นีรุตตีโย, สตี ภาณานิ.

ยาวตา ฐาตุนัน ฐาตญเจ ๗เปย ยาวตา อายตนาณัน อายตนญเจ ๗เปย ยาวตา สงขตานัน สงขตญเจ ๗เปย ยาวตา อสงขตสส อสงขตญเจ ภาโต ทิฏญเจ วิทิต สจจกโต ผสสีโต ปญถาย. อผสสีโต ปญถาย อสงขตญเจ นตถีตี จกขุ อุทปาติ ๗เปย อาโลโก อุทปาติ. อสงขตสส อสงขตญเจ ปญจวีสตี ฐมมา, ปญจวีสตี อตถา, ปญถาสัน นีรุตตีโย, สตี ภาณานิ.

ขนธานัน ขนธญเจ ฐาตุนัน ฐาตญเจ อายตนาณัน อายตนญเจ สงขตานัน สงขตญเจ อสงขตสส อสงขตญเจ ปญจวีสตี สตี ฐมมา, ปญจวีสตี อตถา, อพพมเตยยานิ นีรุตตี สตานิ, ปญจ ภาณสตานิ.

๗. สจจวาร

[๓๖] ยาวตา ทุกขสส ทุกขญเจ ภาโต ทิฏญเจ วิทิต สจจกโต ผสสีโต ปญถาย. อผสสีโต ปญถาย ทุกขญเจ นตถีตี จกขุ อุทปาติ, ภาณัน อุทปาติ, ปญถา อุทปาติ, วิชชา อุทปาติ, อาโลโก อุทปาติ. ทุกขสส ทุกขญเจ ปญจวีสตี ฐมมา, ปญจวีสตี อตถา, ปญถาสัน นีรุตตีโย, สตี ภาณานิ.

ยาวตา สมุททยสส สมุททยญเจ ๗เปย ยาวตา นิโรธสส นิโรธญเจ ๗เปย ยาวตา มคคสส มคคญเจ ภาโต ทิฏญเจ วิทิต สจจกโต ผสสีโต ปญถาย. อผสสีโต ปญถาย มคคญเจ นตถีตี จกขุ อุทปาติ ๗เปย อาโลโก อุทปาติ. มคคสส มคคญเจ ปญจวีสตี ฐมมา, ปญจวีสตี อตถา, ปญถาสัน นีรุตตีโย, สตี ภาณานิ.

จตุส อรียสจเจส สตี ฐมมา, สตี อตถา, เทว นีรุตตี สตานิ, จตตารี ภาณสตานิ.

๘. ปฏิสมภิทาวาร

[๓๗] ยาวตา อตถปฏิสมภิทาย อตถปฏิสมภิทญเจ ภาโต ทิฏญเจ วิทิต สจจกโต ผสสีโต ปญถาย. อผสสีโต ปญถาย อตถปฏิสมภิทญเจ นตถีตี จกขุ อุทปาติ ๗เปย อาโลโก อุทปาติ. อตถปฏิสมภิทาย อตถปฏิสมภิทญเจ ปญจวีสตี ฐมมา, ปญจวีสตี อตถา, ปญถาสัน นีรุตตีโย, สตี ภาณานิ.

ยาวตา ฌมมปฏิสมภิกทาย ฌมมปฏิสมภิกทญฺโจะ ฯเปฯ ยาวตา นิรุตติปฏิสมภิกทาย นิรุตติปฏิสมภิกทญฺโจะ ฯเปฯ ยาวตา ปฏิภาณปฏิสมภิกทาย ปฏิภาณปฏิสมภิกทญฺโจะ ฌาโต ทิฏฺฐโจะ วิทิตโต สจฺจิกโต ผสฺสิตโต ปญฺญาเย. อผสฺสิตโต ปญฺญาเย ปฏิภาณปฏิสมภิกทญฺโจะ นตฺถีติ จกฺขุํ อุกฺกปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุกฺกปาติ. ปฏิภาณปฏิสมภิกทาย ปฏิภาณปฏิสมภิกทญฺโจะ ปญฺจวีเสติ ฌมฺมา, ปญฺจวีเสติ อตฺถา, ปญฺจวาสํ นิรุตฺติโย, สตํ ฌาณานิ.

จตุสฺส ปฏิสมภิกทาสฺส สตํ ฌมฺมา, สตํ อตฺถา, เทว นิรุตฺติสฺตานิ, จตฺตาริ ฌาณสฺตานิ.

๙. อพฺพุตฌมฺมาร

[๓๘] ยาวตา อិณฺทริยปโรปริยตฺเต ฌาณํ ฌาตํ ทิฏฺฐจํ วิทิตํ สจฺจิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญาเย. อผสฺสิตํ ปญฺญาเย อิณฺทริยปโรปริยตฺเต ฌาณํ นตฺถีติ จกฺขุํ อุกฺกปาติ ฯเปฯ อาโลโก อุกฺกปาติ. อิณฺทริยปโรปริยตฺเต ฌาณเณ ปญฺจวีเสติ ฌมฺมา, ปญฺจวีเสติ อตฺถา, ปญฺจวาสํ นิรุตฺติโย, สตํ ฌาณานิ.

ยาวตา สตฺตานิ อายฺยานุสเย ฌาณํ ฯเปฯ ยาวตา ยมกปาฏิหิเร ฌาณํ ฯเปฯ ยาวตา มหากฺรุณาสมาปตฺติยา ฌาณํ ฯเปฯ ยาวตา สพฺพญฺญตฺตญฺจาณํ ฯเปฯ ยาวตา อนาวรณฌาณํ ฌาตํ ทิฏฺฐจํ วิทิตํ สจฺจิกตํ ผสฺสิตํ ปญฺญาเย. อผสฺสิตํ ปญฺญาเย อนาวรณฌาณํ นตฺถีติ จกฺขุํ อุกฺกปาติ, ฌาณํ อุกฺกปาติ, ปญฺญา อุกฺกปาติ, วิชฺชา อุกฺกปาติ, อาโลโก อุกฺกปาติ. อนาวรณ ฌาณเณ ปญฺจวีเสติ ฌมฺมา, ปญฺจวีเสติ อตฺถา, ปญฺจวาสํ นิรุตฺติโย, สตํ ฌาณานิ.

อสุ พฺพุตฌมฺเมสฺส ทิยตฺตมฺสตํ ฌมฺมา, ทิยตฺตมฺสตํ อตฺถา, ตีณิ นิรุตฺติสฺตานิ, ๑ ฌาณสฺตานิ.

ปฏิสมภิกทาธิกรณ²¹ ²²อ๑ตฺตมฺมานิ ฌมฺมสฺตานิ, อ๑ตฺตมฺมานิ อตฺถสฺตานิ ,^๒ นิรุตฺติสหสฺสญฺจ สตฺต ๑ นิรุตฺติสฺตานิ, ตีณิ ๑ ฌาณสหสฺสานิ, จตฺตาริ ๑ ฌาณสฺตานีติ.

ปฏิสมภิกทาถา นิฏฺฐิตา.

²¹ ก. ปฏิสมภิกทาปกรณ

²² -^๒ ๑. อ๑ตฺตมฺมานมฺมสฺตานิ, อ๑ตฺตมฺมานอตฺถสฺตานิ

๗. ธรรมจกุกกถา

๑. สจจวาร

[๓๙] เอวมเม สุตฺ : - เอกํ สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหริติ ฯเปฯ อิติ ทิทํ อายสมโต โกณฺทณฺณสฺส “อณฺดาโกณฺทณฺณโ” เตว นามํ อโหสิ.

“อิทํ ทุกฺขํ อริยสจจนฺ”ติ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ธมฺเมสฺส จกฺขุํ อุกฺทปาที, ฌานํ อุกฺทปาที, ปณฺดา อุกฺทปาที, วิชฺชา อุกฺทปาที, อาโลโก อุกฺทปาที.

จกฺขุํ อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจน, ฌานํ อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจน, ปณฺดา อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจน, วิชฺชา อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจน, อาโลโก อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจน ? จกฺขุํ อุกฺทปาทีติ ทสฺสนฺญฺเจน. ฌานํ อุกฺทปาทีติ ฌาตฺตฺเจน. ปณฺดา อุกฺทปาทีติ ปชานนฺญฺเจน. วิชฺชา อุกฺทปาทีติ ปฏฺิเวธฺญฺเจน. อาโลโก อุกฺทปาทีติ โอบาสฺญฺเจน.

จกฺขุํ ธมฺโม, ทสฺสนฺญฺโจ อตฺถโ. ฌานํ ธมฺโม, ฌาตฺตฺโจ อตฺถโ. ปณฺดา ธมฺโม, ปชานนฺญฺโจ อตฺถโ. วิชฺชา ธมฺโม, ปฏฺิเวธฺญฺโจ อตฺถโ. อาโลโก ธมฺโม, โอบาสฺญฺโจ อตฺถโ; อิมํ ปณฺจ ธมฺมา ปณฺจ อตฺถา, ทุกฺขวตฺถุกา สจจวตฺถุกา สจจวรมฺมณา สจจโคจฺรา สจจสงฺคหิตา สจจ ปริยาปนฺนา สจจ สมุปาคตา สจจ จิตฺตา สจจ ปตฺติจฺจิตฺตา.

[๔๐] ธรรมจกุกกนฺติ : เกณฺญฺเจน ธรรมจกุกํ ? ธรรมญฺจ ปวตฺเตติ จกุกญฺจาติ ธรรมจกุกํ, จกุกญฺจ ปวตฺเตติ ธรรมญฺจาติ ธรรมจกุกํ, ธรรมนํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมจริยาเย ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม จิตฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม ปตฺติจฺจิตฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ. ธรรมเม ปตฺติจฺจฺยาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม วสิปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม วสิ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม ปารมิปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม ปารมึ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม เวสฺสารชฺชปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเม เวสฺสารชฺชํ ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมํ สกุกโรนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ. ธรรมํ คจฺจโรนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมํ มาเนนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมํ ปุเชนฺโต ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมํ อปฺจายมาโน ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมทฺธชฺชํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมเกตฺตํ^{๒๔} ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมาธิปเตยฺโย ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ตํ โข ปน ธรรมจกุกํ อปฺปฏิวตฺตียํ สมณฺณ วา พุรฺาหมณฺณ วา เทเวณ วา มาเรณ วา พุรฺหมฺนา วา เกนจฺิ วา โลกสมฺินฺติ ธรรมจกุกํ.

สทฺธินฺทฺริยํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, วิริยฺนฺทฺริยํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, สตินฺทฺริยํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, สมฺาธินฺทฺริยํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ปณฺณินฺทฺริยํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, สทฺธฺาพลํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, วิริยพลํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, สติพลํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, สมฺาธิพลํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ปณฺณาพลํ ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, สติสมฺโพชฺฌงฺโค ธรรมโม, ตํ ธรรมํ ปวตฺเตตีติ ธรรมจกุกํ, ธรรมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค ธรรมโม, ตํ

²³ อ.ม. อณฺดาสิโกณฺทณฺณโ

²⁴ ก. ธรรมเกตฺตํ

ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, วีริยสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปิตี
 สมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ
 ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, อุกฺกุขา
 สมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมมาทิจฺฉิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺม
 จกฺกํ, สฺมมาสงฺกปฺโป ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมมาวาจา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ
 ธมฺมจกฺกํ, สฺมมากมฺมนฺโต ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมาอาชีโว ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ
 ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมมาวายาโม ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมาสฺติ ธมฺโม, ตํ
 ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมาสมาธิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ.

อาธิปเตยฺยญฺเณน อินฺทริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, อกฺมปิยญฺเณน พลา²⁵
 ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, นิยฺยานิกญฺเณน โพชฺฌงฺคา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺม
 จกฺกํ, เหตุญฺเณน มคฺโค ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, อุกฺกุขานญฺเณน สฺติปฺญฺจานา ธมฺโม, ตํ
 ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปทหนญฺเณน สฺมมปฺปชานา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ,
 อิชฺฌณญฺเณน อิทฺธิปาทา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ตถญฺเณน สจฺจา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ
 ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, อวิกฺเขปญฺเณน สฺมโถ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, อนฺุปสฺสนญฺเณน
 วิปสฺสนา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, เอกรสญฺเณน สฺมถวิปสฺสนา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ
 ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, อนตฺิวตฺตณญฺเณน อฺุคฺคนทฺธํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สํวรญฺเณน
 สึลฺลวิสุทฺธิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, อวิกฺเขปญฺเณน จิตฺตวิสุทฺธิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ
 ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ทสฺสนญฺเณน ทิจฺฉิวิสุทฺธิ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, มุตฺตญฺเณน
 วิโมกฺโข ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปฏฺิวรณญฺเณน วิชฺชา ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺม
 จกฺกํ, ปริจฺจาตญฺเณน วิมุตฺติ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมฺจฺเฉทญฺเณน ขเย ฅาณํ ธมฺโม,
 ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปฏฺิวปสฺสทฺธญฺเณน อนฺุปฺปาเท ฅาณํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺม
 จกฺกํ, ฅนฺุโท มฺุลฺลญฺเณน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, มนสิกาโร สฺมฺญฺจานญฺเณน ธมฺโม, ตํ
 ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ผลฺลิสฺโส สฺโมชานญฺเณน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, เวทนา
 สฺโมสฺสรณญฺเณน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, สฺมาธิ ปฺมุขญฺเณน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ
 ธมฺมจกฺกํ, สฺติ อาธิปเตยฺยญฺเณน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, ปญฺญา ตพฺพุตฺตรญฺเณน
 ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ, วิมุตฺติ สฺวารญฺเณน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ,
 อมตฺตคณฺุ นิพฺพานํ ปริโยสฺสานญฺเณน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตฺตีติ ธมฺมจกฺกํ.

ตํ ไช ปนินฺทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ “ปริญฺญเวยฺยณฺุ”ติ ฯเปฯ “ปริญฺญเวยฺยณฺุ”ติ ปุพฺเพ อนฺุสฺสฺสฺเตสฺสุ
 ธมฺเมสฺสุ จกฺกํ อุกฺกุขา ฯเปฯ อาโลโก อุกฺกุขา.

จกฺกํ อุกฺกุขาที่ติ เกณญฺเณน ฯเปฯ อาโลโก อุกฺกุขาที่ติ เกณญฺเณน จกฺกํ อุกฺกุขาที่ติ ทสฺสนญฺเณน
 ฯเปฯ อาโลโก อุกฺกุขาที่ติ โอบาสญฺเณน.

---

²⁵ อ.ม. พลั

จกขุំ ฌมโม, ทสฺสนญฺโง อตฺโถ ๕เปฯ อโลโก ฌมโม, โภภาสญฺโง อตฺโถ, อิม ปรยจ ฌมมา ปรยจ อตฺถา ทฺกขวตฺถกา สจฺจวตฺถกา สจฺจวรมฺมณา สจฺจโคจฺรา สจฺจสงฺคหิตา สจฺจปริยาปนฺนา สจฺเจ สฺมฺปาคตา สจฺเจ จิตฺตา สจฺเจ ปตฺติญฺจิตฺตา.

ฌมฺมจกฺกนฺตฺติ เกนญฺเจเน ฌมฺมจกฺกํ ? ฌมฺมญฺจ ปรวตฺเตตฺติ จกฺกญฺจจติ ฌมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปรวตฺเตตฺติ ฌมฺมญฺจจติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเมน ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺมปริยาเย ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเม จิตฺโต ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเม ปตฺติญฺจิตฺโต ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ ๕เปฯ อมโตคฺคํ นิพฺพานํ ปริโยสานญฺเจเน ฌมฺโม, ตํ ฌมฺมํ ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ.

“อิทํ ทฺกฺขสมฺมุทโย อริยสจฺจนุ”ติ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺข อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ ตํ โข ปนฺนํ ทฺกฺขสมฺมุทโย²⁶ อริยสจฺจํ “ปฺหาตพฺพนุ”ติ ๕เปฯ “ปฺหีนนุ”ติ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ.

จกฺขุ อฺทฺปาทฺตีติ เกนญฺเจเน ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺตีติ เกนญฺเจเน ? จกฺขุ อฺทฺปาทฺตีติ ทสฺสนญฺเจเน ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺตีติ โภภาสญฺเจเน.

จกฺขุ ฌมฺโม, ทสฺสนญฺโง อตฺโถ ๕เปฯ อโลโก ฌมฺโม, โภภาสญฺโง อตฺโถ; อิม ปรยจ ฌมฺมา ปรยจ อตฺถา สฺมฺทฺยวตฺถกา สจฺจวตฺถกา ๕เปฯ นิโรธวตฺถกา สจฺจวตฺถกา ๕เปฯ มคฺควตฺถกา สจฺจวตฺถกา สจฺจวรมฺมณา สจฺจโคจฺรา สจฺจสงฺคหิตา สจฺจปริยาปนฺนา สจฺเจ สฺมฺปาคตา สจฺเจ จิตฺตา สจฺเจ ปตฺติญฺจิตฺตา.

ฌมฺมจกฺกนฺตฺติ : เกนญฺเจเน ฌมฺมจกฺกํ ? ฌมฺมญฺจ ปรวตฺเตตฺติ จกฺกญฺจจติ ฌมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปรวตฺเตตฺติ ฌมฺมญฺจจติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเมน ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺมจริยาเย ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเม จิตฺโต ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเม ปตฺติญฺจิตฺโต ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ ๕เปฯ อมโตคฺคํ นิพฺพานํ ปริโยสานญฺเจเน ฌมฺโม, ตํ ฌมฺมํ ปรวตฺเตตฺตีตฺติ ฌมฺมจกฺกํ.

๒. สติปฏฺจานวาร

[๔๑] “อโย กายเย กายานุปฺสฺสนา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ. สว โข ปนฺนํ กายเย กายานุปฺสฺสนา “ภาเวตพฺพา”ติ เม ภิกฺขเว ๕เปฯ “ภาวิตา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ.

อโย เวทฺนาสฺสุ ๕เปฯ อโย จิตฺเต ๕เปฯ “อโย ฌมฺเมสฺสุ ฌมฺมานุปฺสฺสนา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ. สว โข ปนฺนํ ฌมฺเมสฺสุ ฌมฺมานุปฺสฺสนา “ภาเวตพฺพา”ติ เม ภิกฺขเว ๕เปฯ “ภาวิตา”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ.

“อโย กายเย กายานุปฺสฺสนา”ติ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ สว โข ปนฺนํ กายเย กายานุปฺสฺสนา “ภาเวตพฺพา”ติ ๕เปฯ “ภาวิตา”ติ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุ อฺทฺปาทฺติ ๕เปฯ อโลโก อฺทฺปาทฺติ.

²⁶ อ.ม. ทฺกฺขสมฺมุทโย

จกฺขุ อุกฺทปาทีติ : เกณฺญฺเจเน ๕เปฯ อาโลโก อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจเน ๕เปฯ จกฺขุ อุกฺทปาทีติ
ทสฺสนฺญฺเจเน ๕เปฯ อาโลโก อุกฺทปาทีติ โอิภาสฺญฺเจเน ?

จกฺขุ ฌมฺโม, ทสฺสนฺญฺโจ อตฺถโ ๕เปฯ อาโลโก ฌมฺโม, โอิภาสฺญฺโจ อตฺถโ; อิมฺ ปรยจ ฌมฺมา
ปรยจ อตฺถา กายวตฺตฺถกา สติปฺญฺจฺยานวตฺตฺถกา ๕เปฯ เวทฺทาวตฺตฺถกา สติปฺญฺจฺยานวตฺตฺถกา, จิตฺต
วตฺตฺถกา สติปฺญฺจฺยานวตฺตฺถกา. ฌมฺมวตฺตฺถกา สติปฺญฺจฺยานวตฺตฺถกา สติปฺญฺจฺยานารมฺมณา สติปฺญฺจฺยาน
โคจรฺวา สติปฺญฺจฺยานสงฺคฺหิตฺตา สติปฺญฺจฺยานปริยาปนฺนา สติปฺญฺจฺยานเน สมฺปาคตา สติปฺญฺจฺยานเน จิตฺตา
สติปฺญฺจฺยานเน ปตฺติจฺจิตฺตา.

ฌมฺมจกฺกนฺติ : เกณฺญฺเจเน ฌมฺมจกฺกํ ? ฌมฺมณฺจ ปวตฺเตติ จกฺกณฺจจฺติ ฌมฺมจกฺกํ, จกฺกณฺจ
ปวตฺเตติ ฌมฺมณฺจจฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเมเน ปวตฺเตตีติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺมจฺริยาเย ปวตฺเตตีติ ฌมฺมจกฺกํ,
ฌมฺเม จิตฺโต ปวตฺเตตีติ ฌมฺมจกฺกํ, ฌมฺเม ปตฺติจฺจิตฺโต ปวตฺเตตีติ ฌมฺมจกฺกํ ๕เปฯ อมฺโตคฺคํ นิพฺพานํ
ปริโยสานฺญฺเจเน ฌมฺโม, ตํ ฌมฺมํ ปวตฺเตตีติ ฌมฺมจกฺกํ.

๓. อิทฺธิปาทวาร

[๔๒] “อโย ฌนฺทสมฺมาธิปฺธานสงฺขารสมฺนฺนาคโต อิทฺธิปาโท”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ
อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฌมฺเมสฺส จกฺขุ อุกฺทปาติ ๕เปฯ อาโลโก อุกฺทปาติ. “โส โข ปนฺายํ ฌนฺทสมฺมาธิปฺธาน
สงฺขารสมฺนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตฺพุโ”ติ เม ภิกฺขเว ๕เปฯ “ภาวิตฺโต”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ
อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฌมฺเมสฺส จกฺขุ อุกฺทปาติ ๕เปฯ อาโลโก อุกฺทปาติ.

อโย วิริยสมฺมาธิ ๕เปฯ อโย จิตฺตสมฺมาธิ ๕เปฯ “อโย วิมฺสาสมฺมาธิปฺธานสงฺขารสมฺนฺนาคโต
อิทฺธิปาโท”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฌมฺเมสฺส จกฺขุ อุกฺทปาติ ๕เปฯ อาโลโก อุกฺทปาติ. “โส โข
ปนฺายํ วิมฺสาสมฺมาธิปฺธานสงฺขารสมฺนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตฺพุโ”ติ เม ภิกฺขเว ๕เปฯ “ภาวิตฺโต”ติ
เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฌมฺเมสฺส จกฺขุ อุกฺทปาติ ๕เปฯ อาโลโก อุกฺทปาติ.

“อโย ฌนฺทสมฺมาธิปฺธานสงฺขารสมฺนฺนาคโต อิทฺธิปาโท”ติ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฌมฺเมสฺส จกฺขุ
อุกฺทปาติ ๕เปฯ อาโลโก อุกฺทปาติ. “โส โข ปนฺายํ ฌนฺทสมฺมาธิปฺธานสงฺขารสมฺนฺนาคโต อิทฺธิปาโท
ภาเวตฺพุโ”ติ ๕เปฯ “ภาวิตฺโต”ติ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ฌมฺเมสฺส จกฺขุ อุกฺทปาติ, ฌาณํ อุกฺทปาติ, ปรยฺเย
อุกฺทปาติ, วิชฺชา อุกฺทปาติ, อาโลโก อุกฺทปาติ.

จกฺขุ อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจเน, ฌาณํ อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจเน, ปรยฺเย อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจเน,
วิชฺชา อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจเน, อาโลโก อุกฺทปาทีติ เกณฺญฺเจเน ? จกฺขุ อุกฺทปาทีติ ทสฺสนฺญฺเจเน, ฌาณํ
อุกฺทปาทีติ ฌาตฺตฺถเจเน, ปรยฺเย อุกฺทปาทีติ ปฺชานนฺญฺเจเน, วิชฺชา อุกฺทปาทีติ ปฺฐิเวธฺญฺเจเน, อาโลโก
อุกฺทปาทีติ โอิภาสฺญฺเจเน.

จกฺขุ ฌมฺโม, ทสฺสนฺญฺโจ อตฺถโ. ฌาณํ ฌมฺโม, ฌาตฺตฺถโจ อตฺถโ. ปรยฺเย ฌมฺโม,
ปฺชานนฺญฺโจ อตฺถโ. วิชฺชา ฌมฺโม, ปฺฐิเวธฺญฺโจ อตฺถโ. อาโลโก ฌมฺโม, โอิภาสฺญฺโจ อตฺถโ; อิมฺ ปรยจ
ฌมฺมา ปรยจ อตฺถา ฌนฺทวตฺตฺถกา อิทฺธิปาทวตฺตฺถกา อิทฺธิปาทวารมฺมณา อิทฺธิปาทโคจรฺวา อิทฺธิปาท
สงฺคฺหิตฺตา อิทฺธิปาทปริยาปนฺนา อิทฺธิปาเท สมฺปาคตา อิทฺธิปาเท จิตฺตา อิทฺธิปาเท ปตฺติจฺจิตฺตา.

ธมฺมจกฺกนฺตฺติ : เกณฺณฺเจณ ธมฺมจกฺกํ ? ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจจาทิ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจจาทิ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเมเนน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม จิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปตฺติญฺจิจิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปตฺติญฺจจาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม วสีปฺปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม วสี ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปารมฺปิปตฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปารมฺมี ปาเปนฺโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ๕เปฯ ธมฺเม อปฺจายมาโน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมทฺชโช ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมเกตุํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมาธิปเตยฺโย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ. ตํ โข ปน ธมฺมจกฺกํ อปฺปฏฺวิตฺติยํ สมฺเณน วา พุรฺราหฺมเณน วา เทเวเนน วา มาเรเนน วา พุรฺหมฺนา วา เกณฺจि วา โลกสฺมฺินฺตฺติ ธมฺมจกฺกํ.

อินฺทฺริยํ ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ๕เปฯ อมฺโตคฺคํ นิพฺพานํ ปฺริโยสฺสานฺณฺเจเนน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ.

“อโย วีริยสมฺมาธิปฺชานสงฺขารสมฺนฺนาคโต อิทฺธิปาโท”ติ ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ธมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุกฺกปาที ๕เปฯ อาโลโก อุกฺกปาที. “โส โข ปนฺายํ วีริยสมฺมาธิปฺชานสงฺขารสมฺนฺนาคโต อิทฺธิปาโท ภาเวตฺพุทฺ”ติ ๕เปฯ “ภาวิทฺ”ติ ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ธมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุกฺกปาที ๕เปฯ อาโลโก อุกฺกปาที.

จกฺขุํ อุกฺกปาทีติ เกณฺณฺเจเนน ๕เปฯ อาโลโก อุกฺกปาทีติ เกณฺณฺเจเนน ? จกฺขุํ อุกฺกปาทีติ ทสฺสนฺณฺเจเนน ๕เปฯ อาโลโก อุกฺกปาทีติ โอบาสฺณฺเจเนน.

จกฺขุํ ธมฺโม, ทสฺสนฺณฺจฺ อตฺถิ ๕เปฯ อาโลโก ธมฺโม, โอบาสฺณฺจฺ อตฺถิ; อึเม ปญฺจ ธมฺมา ปญฺจ อตฺถา วีริยวตฺตุกา อิทฺธิปาทวตฺตุกา ๕เปฯ จิตฺตวตฺตุกา อิทฺธิปาทวตฺตุกา วิมฺบฺสวตฺตุกา อิทฺธิปาทวตฺตุกา อิทฺธิปาทารมฺมณา อิทฺธิปาทโคจฺรา อิทฺธิปาทสงฺคหิตา อิทฺธิปาทปฺริยาปฺนฺนา อิทฺธิปาเท สมฺปาคตา อิทฺธิปาเท จิตฺตา อิทฺธิปาเท ปตฺติญฺจิจิตฺตา.

ธมฺมจกฺกนฺตฺติ : เกณฺณฺเจเนน ธมฺมจกฺกํ ? ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจจาทิ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจจาทิ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเมเนน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม จิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺเม ปตฺติญฺจิจิโต ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ๕เปฯ อมฺโตคฺคํ นิพฺพานํ ปฺริโยสฺสานฺณฺเจเนน ธมฺโม, ตํ ธมฺมํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกนฺตฺติ.

ธมฺมจกฺกกา นิฏฺจิตฺตา.

๘. โลกุตฺตรกา

[๔๓] กตฺเม ธมฺมา โลกุตฺตรา ? จตฺตาริ สติปฺญฺจานา จตฺตาริ สมฺมปฺชานา, จตฺตาริ อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อริโย อญฺจงฺคิโก มคฺโค, จตฺตาริ อริยมคฺคา, จตฺตาริ ๑ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ; อึเม ธมฺมา โลกุตฺตราติ.²⁷

²⁷ อ.ม. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ

โลกุตตราติ เกนญฺเจเน โลกุตตรา ? โลกัํ ตรณฺตีติ²⁸ โลกุตตรา, โลกกา อุตฺตรณฺตีติ โลกุตตรา, โลกโต อุตฺตรณฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหา อุตฺตรณฺตีติ โลกุตตรา, โลกัํ สมตฺติกกมฺมณฺตีติ โลกุตตรา. โลกัํ สมตฺติกกมฺมณฺตาติ โลกุตตรา, โลกเ²⁹ อติเรกาติ โลกุตฺ ตรา, โลกนฺตํ ตรณฺตีติ โลกุตตรา, โลกกา นิสฺสรณฺตีติ โลกุตตรา, โลกโต นิสฺสรณฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหา นิสฺสรณฺตีติ โลกุตตรา, โลกกา นิสฺสฎฺฐาติ โลกุตตรา, โลกโต³⁰ นิสฺสฎฺฐาติ โลกุตฺ ตรา, โลกมฺหา นิสฺสฎฺฐาติ โลกุตตรา. โลกเ น ติฎฺฐณฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหิ น ติฎฺฐณฺตีติ โลกุตตรา. โลกเ น ลิมฺปนฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหิ น ลิมฺปนฺตีติ โลกุตตรา, โลกเ อสํลิตฺตาติ โลกุตตรา, โลกเณ อสํลิตฺตาติ โลกุตตรา, โลกเ อนุปฺลิตฺตาติ โลกุตตรา, โลกเณ อนุปฺลิตฺตาติ โลกุตตรา. โลกเ วิปฺปมฺุตตาติ โลกุตตรา, โลกเณ วิปฺปมฺุตตาติ โลกุตตรา, โลกกา วิปฺปมฺุตตาติ โลกุตตรา, โลกโต วิปฺปมฺุตตาติ โลกุตตรา, โลกมฺหา วิปฺปมฺุตตาติ โลกุตตรา. โลกเ วิสฺสยฺยตฺตาติ โลกุตตรา, โลกเณ วิสฺสยฺยตฺตาติ โลกุตตรา, โลกกา วิสฺสยฺยตฺตาติ โลกุตตรา, โลกสฺมี วิสฺสยฺยตฺตาติ โลกุตตรา, โลกโต วิสฺสยฺยตฺตาติ โลกุตตรา, โลกมฺหา วิสฺสยฺยตฺตาติ โลกุตตรา. โลกกา สฺุชฺฌณฺตีติ โลกุตตรา, โลกโต สฺุชฺฌณฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหา สฺุชฺฌณฺตีติ โลกุตตรา, โลกกา วิสฺุชฺฌณฺตีติ โลกุตตรา, โลกโต วิสฺุชฺฌณฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหา วิสฺุชฺฌณฺตีติ โลกุตตรา, โลกกา วุฏฺฐหนฺตีติ โลกุตตรา, โลกโต วุฏฺฐหนฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหา วุฏฺฐหนฺตีติ โลกุตตรา, โลกกา วิวญฺญณฺตีติ โลกุตตรา โลกโต วิวญฺญณฺตีติ โลกุตตรา, โลกมฺหา วิวญฺญณฺตีติ โลกุตตรา, โลกเ น สฺุชฺชนฺตีติ โลกุตตรา, โลกเ น คยฺหนฺตีติ โลกุตตรา, โลกเ น พฺุชฺฌณฺตีติ โลกุตตรา. โลกัํ สมฺุจฺฉินฺทณฺตีติ โลกุตตรา, โลกัํ สมฺุจฺฉินฺนตฺตาติ โลกุตตรา. โลกัํ ปฏฺิปปสฺสมฺเณนฺตีติ โลกุตตรา, โลกัํ ปฏฺิปปสฺสมฺกิตฺตตฺตาติ โลกุตตรา. โลกสฺส อปฺถาติ โลกุตตรา, โลกสฺส อคตฺตีติ โลกุตตรา, โลกสฺส อวิสฺยาติ โลกุตตรา, โลกสฺส อสาธาธนาติ โลกุตตรา. โลกัํ วมณฺตีติ โลกุตตรา, โลกัํ น ปจฺจาวมณฺตีติ³¹ โลกุตตรา, โลกัํ ปชฺชนฺตีติ โลกุตตรา. โลกัํ น อฺุปาทยณฺตีติ โลกุตตรา. โลกัํ วิสิเนนฺตีติ โลกุตตรา, โลกัํ น อฺุสฺสิเนนฺตีติ โลกุตตรา, โลกัํ วิฐฺุเพนฺตีติ โลกุตตรา, โลกัํ น สํฐฺุเพนฺตีติ³² โลกุตตรา, โลกัํ สมตฺติกกมฺม อภิภฺุยฺย ติฎฺฐณฺตีติ โลกุตตราติ.

โลกุตฺตรกถา นิฎฺฐิตา.

²⁸ ก. อุตฺตรณฺตีติ

²⁹ ฉ.ม. โลกเณ

³⁰ ฉ.ม., อี. โลกเณ

³¹ ก. ปจฺจาคมณฺตีติ

³² อี. สนฺฐฺุเพนฺตีติ

๕. วิราคกถา ว่าด้วยวิราคะ

[๒๘] **วิราคะชื่อว่ามรรค วิมุตติชื่อว่าผล**

วิราคะชื่อว่ามรรค เป็นอย่างไร

คือ ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ย่อมคลายจากมิจฉาทิฐิ คลายจากกิเลสอันเป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น จากขันธ และคลายจากสรรพนิमितภายนอก วิราคะที่มีวิราคะ³³เป็นอารมณ์ มีวิราคะเป็นโคจร รวมลงในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะประดิษฐานอยู่ในวิราคะ

คำว่า **วิราคะ** อธิบายว่า วิราคะมี ๒ อย่าง คือ

๑. นิพพานเป็นวิราคะ ๒. ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิราคะ

เพราะฉะนั้น มรรคจึงเป็นวิราคะ องค์มรรค ๗ ที่เป็นสหชาติย่อมถึงความ เป็นวิราคะ เพราะฉะนั้น วิราคะจึงเป็นมรรค พระพุทธเจ้า และสาวกย่อมถึงนิพพานซึ่งเป็นทิศที่ไม่เคยไปด้วยมรรคนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามรรคมีองค์ ๘ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นล้ำเลิศ เป็นประธาน สูงสุด และประเสริฐกว่ามรรคของสมณพราหมณ์เป็นจำนวนมากผู้ถือลัทธิอื่น เพราะฉะนั้น มรรคมีองค์ ๘ จึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะมีสภาวะตรีกตรอง ย่อมคลายจากมิจฉาสังกัปปะ ฯลฯ วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาวาจา เพราะมีสภาวะกำหนด ย่อมคลายจากมิจฉาวาจา วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาภังคะ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน ย่อมคลายจากมิจฉาภังคะ วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ เพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว ย่อมคลายจากมิจฉาอาชีวะ วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาวายามะ เพราะมีสภาวะประคองไว้ ย่อมคลายจากมิจฉาวายามะ วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาสติ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น ย่อมคลายจากมิจฉาสติ วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากมิจฉาสมาธิ คลายจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ และคลายจากสรรพนิमितภายนอก วิราคะจึงมีวิราคะเป็นอารมณ์ มีวิราคะเป็นโคจร รวมลงในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะ ประดิษฐานอยู่ในวิราคะ

คำว่า **วิราคะ** อธิบายว่า วิราคะมี ๒ อย่าง คือ

๑. นิพพานเป็นวิราคะ ๒. ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิราคะ

เพราะฉะนั้น มรรคจึงเป็นวิราคะ องค์มรรค ๗ ที่เป็นสหชาติ ย่อมถึงความ เป็นวิราคะ เพราะฉะนั้น วิราคะจึงเป็นมรรค พระพุทธเจ้า และสาวก ย่อมถึงนิพพานซึ่งเป็นทิศที่ไม่เคยไปด้วยมรรคนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามรรคมีองค์ ๘ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นล้ำเลิศ เป็นประธาน สูงสุด และประเสริฐกว่ามรรคของสมณพราหมณ์เป็นจำนวนมากผู้ถือลัทธิอื่น เพราะฉะนั้น มรรคมีองค์ ๘ จึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย

ในขณะที่แห่งสกทาคามีมรรค วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากกามราคะสังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ ส่วนที่หยาบ ๆ จากกามราคานุสัย จากปฏิฆานุสัย ส่วนที่หยาบ ๆ คลายจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ และคลายจากสรรพนิमितภายนอก วิราคะจึงมีวิราคะเป็นอารมณ์ มีวิราคะเป็นโคจร รวมลงในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะ ประดิษฐานอยู่ในวิราคะ

คำว่า **วิราคะ** อธิบายว่า วิราคะมี ๒ อย่าง คือ

๑. นิพพานเป็นวิราคะ ๒. ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิราคะ

ฯลฯ เพราะฉะนั้น มรรคมีองค์ ๘ จึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย

³³ วิราคะ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๘/๒๔๗)

ในขณะที่แห่งอนาคามีมรรค วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ วิราคะที่ชื่อว่า สัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากกามราคสังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ ส่วนที่ละเอียด ๆ จากกามราคานุสัย จากปฏิฆานุสัย ส่วนที่ละเอียด ๆ คลายจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ์ และคลายจากสรรพนิमितภายนอก วิราคะจึงมีวิราคะเป็นอารมณ์ ฯลฯ เพราะฉะนั้น มรรค มีองค์ ๘ จึง ประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย

ในขณะที่แห่งอรัทธมรรค วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากรูปราคะ จาก อรูปราคะ จากอุทธัจจะ จากอวิชชา จากมานานุสัย จากภวราคานุสัย จาก อวิชชานุสัย คลายจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ์ และคลายจากสรรพนิमितภายนอก วิราคะจึงมีวิราคะเป็นอารมณ์ มีวิราคะเป็นโคจร รวมลงในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะ ประดิษฐานอยู่ในวิราคะ

คำว่า **วิราคะ** อธิบายว่า วิราคะมี ๒ อย่าง คือ

๑. นิพพานเป็นวิราคะ ๒. ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิราคะ

เพราะฉะนั้น มรรคจึงเป็นวิราคะ องค์มรรค ๗ ที่เป็นสหชาติย่อมถึงความ เป็นวิราคะ เพราะฉะนั้น วิราคะจึงเป็นมรรค พระพุทธเจ้า และสาวกย่อมถึงนิพพานซึ่งเป็นทิศที่ไม่เคยไปด้วยมรรคนี เพราะฉะนั้น จึง ชื่อว่ามรรคมือองค์ ๘ อริยมรรคมือองค์ ๘ นี้เท่านั้นล้ำเลิศ เป็นประธาน สูงสุด และประเสริฐกว่ามรรคของ สมณพราหมณ์เป็นจำนวนมากผู้ถือลัทธิอื่น เพราะฉะนั้น มรรคมือองค์ ๘ จึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย

วิราคะคือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฐิ วิราคะคือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ วิราคะคือ ความกำหนด ชื่อว่าสัมมาวาจา วิราคะคือสมุฏฐาน ชื่อว่าสัมมาสัมมัชฌิม วิราคะคือความแผ้วแผ่ว ชื่อว่า สัมมาอาชีวะ วิราคะคือการ ประครองไว้ ชื่อว่าสัมมาวายามะ วิราคะคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสัมมาสติ วิราคะ คือ ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสัมมาสมาธิ

วิราคะคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ วิราคะคือการเลือกเฟ้น ชื่อว่าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิราคะคือการประครองไว้ ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ วิราคะคือ ความแผ้วแผ่ว ชื่อว่าปิตติสัมโพชฌงค์ วิราคะคือ ความสงบระงับ ชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ วิราคะคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ วิราคะคือการศึกษา ชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์

วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ วิราคะคือ ความไม่หวั่นไหว เพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ วิราคะคือความไม่หวั่นไหว เพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ ชื่อว่า สมาธิพละ วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ชื่อว่า ปัญญาพละ

วิราคะคือความน้อยใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ วิราคะคือการประครองไว้ ชื่อว่าวิริยินทรีย์ วิราคะคือ ความตั้งมั่น ชื่อว่าสตินทรีย์ วิราคะคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่า สมาธินทรีย์ วิราคะคือความเห็น ชื่อว่าปัญญา นทรีย์

วิราคะที่ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ วิราคะที่ชื่อว่าพละ เพราะมี สภาวะไม่หวั่นไหว วิราคะที่ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะนำออก วิราคะที่ชื่อว่ามรรค เพราะมีสภาวะเป็นเหตุ วิราคะที่ชื่อว่า สติปัญญา เพราะมีสภาวะตั้งมั่น วิราคะ ที่ชื่อว่าสัมมัปปธาน เพราะมีสภาวะเริ่มตั้งไว้ วิราคะที่ชื่อว่าอิทธิ บาท เพราะมีสภาวะ ให้สำเร็จ วิราคะที่ชื่อว่าสังขะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ วิราคะที่ชื่อว่าสมถะ เพราะ มีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน วิราคะที่ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น วิราคะที่ ชื่อว่าสมถะและวิปัสสนา เพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน วิราคะที่ชื่อว่าธรรม ที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน

วิราคะที่ชื่อว่าศีลวิสุทธิตี³⁴ เพราะมีสภาวะสำรวม วิราคะที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิตี³⁵ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน วิราคะที่ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิตี เพราะมีสภาวะเห็น วิราคะที่ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะมีสภาวะพ้นวิเศษ วิราคะที่ชื่อว่าวิชชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้งวิราคะที่ชื่อว่าวิมุตติ³⁶ เพราะมีสภาวะสละ วิราคะที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด วิราคะที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูล วิราคะที่ชื่อว่ามนสิการ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน วิราคะที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะมีสภาวะเป็นที่รวม วิราคะที่ชื่อว่าเวทนา เพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุม วิราคะที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีสภาวะเป็นประธาน วิราคะที่ชื่อว่าสติ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ วิราคะที่ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้น ๆ วิราคะที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะเป็นแก่นสาร มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด

มรรคคือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ มรรคคือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด วิราคะชื่อว่ามรรคอย่างนี้

[๒๙] **วิมุตติชื่อว่าผล** เป็นอย่างไร

คือ ในขณะที่แห่งโสตาปัตติผล วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ย่อมพ้นจากมิจฉาทิฏฐิ พ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้นจากขันธ และพ้นจากสรรพนิमितภายนอก วิมุตติจึงมีวิมุตติเป็นอารมณ์ มีวิมุตติเป็นโคจร รวมลงในวิมุตติ ตั้งอยู่ในวิมุตติ ประดิษฐานอยู่ในวิมุตติ

คำว่า **วิมุตติ** อธิบายว่า วิมุตติมี ๒ อย่าง คือ

๑. นิพพานเป็นวิมุตติ ๒. ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิมุตติ

เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงชื่อว่าเป็นผล

วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะมีสภาวะตรึกตรอง ย่อมพ้นจากมิจฉาสังกัปปะ ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาวาจา เพราะมีสภาวะกำหนด ย่อมพ้นจากมิจฉาวาจา ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาภังคะ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน ย่อมพ้นจากมิจฉาภังคะ ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ เพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว ย่อมพ้นจากมิจฉาอาชีวะ ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาวายามะ เพราะมีสภาวะระคองไว้ ย่อมพ้นจากมิจฉาวายามะ ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาสติ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น ย่อมพ้นจากมิจฉาสติ ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมพ้นจากมิจฉาสมาธิ พ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ และพ้นจากสรรพนิमितภายนอก วิมุตติจึงมีวิมุตติเป็นอารมณ์มีวิมุตติเป็นโคจร รวมลงในวิมุตติ ตั้งอยู่ในวิมุตติ ประดิษฐานอยู่ในวิมุตติ

คำว่า **วิมุตติ** อธิบายว่า วิมุตติมี ๒ อย่าง คือ

๑. นิพพานเป็นวิมุตติ ๒. ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิมุตติ

เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงชื่อว่าเป็นผล

ในขณะที่แห่งสกทาคามีผล วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมพ้นจากกามราคสังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ ส่วนที่หยาบ ๆ จากกามราคานุสัย จากปฏิฆานุสัย ส่วนที่หยาบ ๆ พ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ และพ้นจากสรรพนิमित ภายนอก ฯลฯ เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงชื่อว่าเป็นผล

³⁴ **ศีลวิสุทธิตี** หมายถึงสัมมาวาจา สัมมาภังคะ และสัมมาอาชีวะ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๒๔๙)

³⁵ **จิตตวิสุทธิตี** หมายถึงสัมมาสมาธิ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๒๔๙)

³⁶ **วิมุตติ** หมายถึงสมุจเฉทวิมุตติ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๒๔๙)

ในขณะที่แห่งอนาคตมีผล วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมพ้นจากกามราคสังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ ส่วนที่ละเอียด ๆ จากกามราคานุสัย จากปฏิฆานุสัย ส่วนที่ละเอียด ๆ พ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ และพ้นจากสรรพนิमितภายนอก ฯลฯ เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงชื่อว่าเป็นผล

ในขณะที่แห่งอรหัตตผล วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมพ้นจากรูปราคะ จากอรูปราคะ จากมานะ จากอหัตถ์จจะ จากอวิชา จากมานานุสัย จากภวราคานุสัย จากอวิชชานุสัย พ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากขันธ และพ้น จากสรรพนิमितภายนอก วิมุตติจึงมีวิมุตติเป็นอารมณ์ มีวิมุตติเป็นโคจร รวมลงใน วิมุตติ ตั้งอยู่ในวิมุตติ ประดิษฐานอยู่ในวิมุตติ

คำว่า **วิมุตติ** อธิบายว่า วิมุตติมี ๒ อย่าง คือ

๑. นิพพานเป็นวิมุตติ ๒. ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิมุตติ

เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงชื่อว่าเป็นผล

วิมุตติคือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ วิมุตติคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสัมมาสมาธิ

วิมุตติคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ วิมุตติคือการพิจารณา ชื่อว่าอุเบกขา สัมโพชฌงค์

วิมุตติคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ ฯลฯ วิมุตติคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชา ชื่อว่าปัญญาพละ

วิมุตติคือความน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ ฯลฯ วิมุตติคือความเห็น ชื่อว่า ปัญญินทรีย์

วิมุตติที่ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ วิมุตติที่ชื่อว่าพละ เพราะมี สภาวะไม่หวั่นไหว วิมุตติที่ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะนำออก วิมุตติที่ชื่อว่ามรรค เพราะมีสภาวะเป็นเหตุ วิมุตติที่ชื่อว่าสติปัฏฐาน เพราะมีสภาวะตั้งมั่น วิมุตติที่ชื่อว่าสัมมัปปธาน เพราะมีสภาวะเริ่มตั้งไว้ วิมุตติที่ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะมีสภาวะให้สำเร็จ วิมุตติที่ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ วิมุตติที่ชื่อว่าสมณะ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน วิมุตติที่ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น วิมุตติที่ชื่อว่าสมณะและวิปัสสนา เพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน วิมุตติที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน

วิมุตติที่ชื่อว่าศีลวิสุทธิ เพราะมีสภาวะสำรวจม วิมุตติที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน วิมุตติที่ชื่อว่าทิฏฐิวิสุทธิ เพราะมีสภาวะเห็น วิมุตติที่ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะมีสภาวะพ้นวิเศษ วิมุตติที่ชื่อว่าวิชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง วิมุตติที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะสละ วิมุตติที่ชื่อว่าอนุปปาตญาณ เพราะมีสภาวะสงบระงับ วิมุตติที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูล วิมุตติที่ชื่อว่ามโนสิการ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน วิมุตติที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะมีสภาวะเป็นที่รวม วิมุตติที่ชื่อว่าเวทนา เพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุม วิมุตติที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีสภาวะเป็นประธาน วิมุตติที่ชื่อว่าสติ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ วิมุตติที่ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้น วิมุตติที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะเป็นแก่นสาร วิมุตติที่ชื่อว่าธรรมที่ยังลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด

วิมุตติชื่อว่าเป็นผลอย่างนี้ วิราคะชื่อว่ามรรค วิมุตติชื่อว่าผล ด้วยประการฉะนี้

วิราคถา จบ

๖. ปฏิสัมภิทาทถา
ว่าด้วยปฏิสัมภิทา
๑. ธัมมจักกัปปวัตตนวาร³⁷

วาระว่าด้วยการประกาศธรรมจักร

[๓๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้
สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ณ ที่นั้น พระผู้มี
พระภาคได้ตรัสแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ ประการนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ

ที่สุด ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันเลวทราม เป็น
ของชาวบ้าน เป็นของปฤตชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. อัตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็น ทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เที่ยงเข้าใกล้ที่สุด ๒ ประการนี้นั้นตถาคตตรัสรู้แล้ว ทำให้เห็น
ประจักษ์ ทำให้รู้ชัด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

**มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตตรัสรู้แล้ว ทำให้เห็นประจักษ์ ทำให้รู้ชัด ย่อมเป็นไปเพื่อความ
สงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น** เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้³⁸ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ	๒. สัมมาสังกัปปะ
๓. สัมมาวาจา	๔. สัมมากัมมันตะ
๕. สัมมาอาชีวะ	๖. สัมมาวายามะ
๗. สัมมาสติ	๘. สัมมาสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทานั้น ตถาคตตรัสรู้แล้ว ทำให้เห็นประจักษ์ ทำให้รู้ชัด ย่อมเป็นไป
เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

³⁷ ดูเทียบ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗-๓๗๐

³⁸ องค์มรรคแต่ละข้อมีนัยพิสดาร ดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ	หมายถึงเห็นอริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปัจจุสมุปบาท
๒. สัมมาสังกัปปะ	หมายถึงความนึกคิดในทางสละปลอดจากกาม ความนึกคิดปลอดจากพยาบาท และความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน
๓. สัมมาวาจา	หมายถึงพูดคำสัตย์ ไม่พูดส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ
๔. สัมมากัมมันตะ	หมายถึงไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินิเฝินในกาม
๕. สัมมาอาชีวะ	หมายถึงเว้นมิจจาชีพ ประกอบสัมมาอาชีวะ
๖. สัมมาวายามะ	หมายถึงเพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำ ความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้
๗. สัมมาสติ	หมายถึงพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม
๘. สัมมาสมาธิ	หมายถึงฌาน ๔

(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๔๐๒/๓๓๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑, ๔๘๖/๓๗๑, ๔๘๘, ๔๙๐/๓๗๓,
๔๙๘/๓๗๗, ๕๐๔/๓๘๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๕/๒๙๗, ๓๗๕/๓๑๙)

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสังขนี้ คือชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ พยาธิเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ ความ
ประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ การไม่ได้
อารมณ์ที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขสมุทยอริยสังขนี้ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีกประกอบด้วยความเพิลิตเพลิน และ
ความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธอริยสังขนี้ คือความดับตัณหานั้นนั้นแลโดยไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ
ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขนี้คืออริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

- ๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้วแสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ทุกขอริยสังข”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขอริยสังขนี้ ควรกำหนดรู้” จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้น
แล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมา
ก่อนว่า “ทุกขอริยสังขนี้เรากำหนดรู้แล้ว”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ทุกขสมุทยอริยสังข”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขสมุทยอริยสังขนี้ควรละ” จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้น
แล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมา
ก่อนว่า “ทุกขสมุทยอริยสังขนี้เราละได้แล้ว”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ทุกขนิโรธอริยสังข”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขนิโรธอริยสังขนี้ควรทำให้แจ้ง” จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิด
ขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมา
ก่อนว่า “ทุกขนิโรธอริยสังขนี้เราทำให้แจ้งแล้ว”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่
เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขนี้ควรเจริญ” จักขุเกิดขึ้นแล้ว
ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย
ได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขนี้เราได้เจริญแล้ว”

ภิกษุทั้งหลาย ยถาภูตญาณทัสสนะของเราในอริยสัจ ๔ นี้ ๓ รอบ³⁹ ๑๒ อากา⁴⁰อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบไต่ เราก็งยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ตราบนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ยถาภูตญาณทัสสนะของเราในอริยสัจ ๔ นี้ ๓ รอบ ๑๒ อากา⁴⁰อย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเวทยากรณ⁴¹นี้จบลงแล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ชื่นชม ยินดีพระภาชิตของพระผู้มีพระภาค

เมื่อพระผู้มีพระภาคกำลังตรัสเวทยากรณ⁴¹นี้อยู่ รัम्मจักขุ⁴²อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว เทพชั้นภุมมะกระจาย ชำวว่า “นั่นธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้”

เทพชั้นจาตุมหาราชได้สดับเสียงประกาศของเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจาย ชำวต่อไป ฯลฯ

เทพชั้นดาวดึงส์ได้สดับเสียงประกาศของเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้กระจายชำวต่อไป ฯลฯ

เทพชั้นยามา ฯลฯ เทพชั้นดุสิต ฯลฯ เทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ

เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงของเหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้วก็กระจายชำวว่า “นั่นธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้”

โดยขณะ⁴³ครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลก ด้วยประการฉะนี้

ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ก็สั่นสะเทือนเลือนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ยิ่งกว่าเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ก็ปรากฏในโลก

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โภณทัตถุญะ ได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โภณทัตถุญะได้รู้แล้วหนอ” ดังนั้น คำว่า “อัญญาโภณทัตถุญะ” นี้ จึงได้เป็นชื่อของท่านโภณทัตถุญะนั้นแล

³⁹ ๓ รอบ ได้แก่ (๑) สัจจญาณ (๒) กิจจญาณ (๓) กตญาณ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๓๐/๒๕๓)

⁴⁰ ๑๒ อากา⁴⁰ ได้แก่ บรรดาสัจจะ ๔ (ทุกข์,ทุกขสมุทัย, ทุกขนิโรธ, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา) แต่ละสัจจะ มีอาการอย่างละ ๓ จึงรวมเป็น ๑๒ อากา⁴⁰ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๓๐/๒๕๓)

⁴¹ เวทยากรณ ในที่นี้หมายถึงพระสูตรที่ไม่มีคาถา ประกอบด้วยคำถามคำตอบ (สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๒๐) เป็นองค์อันหนึ่งในวงศัตถศาสตร์ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

⁴² รัम्मจักขุ หมายถึงดวงตาเห็นธรรม คือ โสดาปัตติมัคคญาณ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗)

⁴³ ตีตินิ้วมือ ๑๐ ครั้ง เป็น ๑ ขณะ, ๑๐ ขณะ เป็น ๑ ลยะ, ๑๐ ลยะ เป็น ๑ ขณะลยะ, ๑๐ ขณะลยะ เป็น ๑ ครู่ (อภิธ.ฎีก. (บาลี) คาถา ๖๖-๖๗)

จักขุเป็นธรรม ญาณเป็นธรรม ปัญญาเป็นธรรม วิชาเป็นธรรม แสงสว่าง เป็นธรรม ธรรม ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรม เหล่าใดเป็นอารมณ์ของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่านั้นเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่าใดเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของธัมมปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในธรรมทั้งหลายว่า ธัมมปฏิสัมภิตา

สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ สภาวะที่รู้เป็นอรรถ สภาวะที่รู้ชัดเป็นอรรถ สภาวะที่ รู้แจ้งเป็นอรรถ สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่าใดเป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่าใดเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในอรรถทั้งหลายว่า อรรถปฏิสัมภิตา

นิรุตติ ๑๐ ประการนี้ คือ การระบัพัญญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การระบัพัญญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ ๕ ประการเป็นอารมณ์และเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่าใดเป็นอารมณ์ของนิรุตติ-ปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถ เหล่าใดเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในนิรุตติทั้งหลายว่า นิรุตติปฏิสัมภิตา

ญาณ ๒๐ ประการนี้ คือ ญาณในธรรม ๕ ประการ ญาณในอรรถ ๕ ประการ ญาณในนิรุตติ ๑๐ ประการ เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภิตา ญาณในธรรมเหล่าใดเป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภิตา ญาณในธรรมเหล่านั้นเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภิตา ญาณในธรรมเหล่าใดเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภิตา ญาณในธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึง เรียก ญาณในปฏิภาณทั้งหลายว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตา

ในทักขณอริยสัจ มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนิรุตติ ๓๐ มีญาณ ๖๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ ทักขณสมุทฺทยอริยสัจ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็ทักขณสมุทฺทยอริยสัจนี้นั้นควรละ” ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็ ทักขณสมุทฺทยอริยสัจนี้นั้นเราละได้แล้ว” ฯลฯ

ในทักขณสมุทฺทยอริยสัจ มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนิรุตติ ๓๐ มีญาณ ๖๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ ทักขณนิโรธอริยสัจ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็ทักขณนิโรธอริยสัจนี้นั้น ควรทำให้แจ้ง” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็ ทักขณนิโรธอริยสัจนี้นั้นเราทำให้แจ้งแล้ว” ฯลฯ

ในทักขณนิโรธอริยสัจ มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนิรุตติ ๓๐ มีญาณ ๖๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ ทักขณนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็ทักขณนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้นั้น ควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็ทักขณนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้นั้นเราเจริญแล้ว” ฯลฯ

ในทักขณนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนิรุตติ ๓๐ มีญาณ ๖๐

ในอริยสัจ ๔ มีธรรม ๖๐ มีอรรถ ๖๐ มีนิรุตติ ๑๒๐ มีญาณ ๒๔๐

๒. สติปัญญาวาร วาระว่าด้วยสติปัญญา

[๓๑] ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้การพิจารณาเห็นกายในกาย” แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นกาย ในกายนี้มันควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย ได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นกายในกายนี้มันเราเจริญแล้ว” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้การพิจารณาเห็นจิตในจิต” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ ฟังมาก่อนว่า “นี้ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้น แล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟัง มาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้งหลายนี้มันควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราใน ธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนี้มันเราเจริญแล้ว”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ ฟังมาก่อนว่า “นี้ การพิจารณาเห็นกายในกาย” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นกายในกายนี้มันควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นกายในกายนี้มันเราเจริญแล้ว”

คำว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “ญาณเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะ อย่่างไร คำว่า “ปัญญาเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “วิชาเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะ อย่่างไร คำว่า “แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร

คือ คำว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะเห็น คำว่า “ญาณเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้ คำ ว่า “ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้ชัด คำว่า “วิชาเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง คำว่า “แสง สว่างเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะสว่างไสว

จักขุเป็นธรรม ญาณเป็นธรรม ปัญญาเป็นธรรม วิชาเป็นธรรม แสงสว่าง เป็นธรรม ธรรม ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และเป็น โฉจรของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่าใดเป็นอารมณ์ของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรม เหล่านั้นเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่าใดเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ ของธัมมปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในธรรมทั้งหลายว่า ธัมมปฏิสัมภิตา

สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ สภาวะที่รู้เป็นอรรถ สภาวะที่รู้ชัดเป็นอรรถ สภาวะที่ รู้แจ้งเป็นอรรถ สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และเป็น โฉจรของอตฺถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่าใด เป็นอารมณ์ของอตฺถปฏิสัมภิตา อรรถ เหล่านั้นเป็นโคจรของอตฺถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่าใดเป็นโคจรของ อตฺถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของอตฺถปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในอรรถทั้ง หลายว่า อตฺถปฏิสัมภิตา

นิรุตติ ๑๐ ประการนี้ คือ การระบุพยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การระบุ พยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ ๕ ประการเป็นอารมณ์และเป็น โฉจรของนิรุตติปฏิสัมภิตา ธรรมและ อรรถเหล่าใดเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิตา ธรรม และอรรถเหล่าใดเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในนิรุตติทั้งหลายว่า นิรุตติปฏิสัมภิตา

คำว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “ญาณเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “ปัญญาเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “วิชาเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร

คือ คำว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะเห็น คำว่า “ญาณเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้ คำว่า “ปัญญาเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้ชัด คำว่า “วิชาเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง คำว่า “แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะสว่างไสว

จักขุเป็นธรรม ญาณเป็นธรรม ปัญญาเป็นธรรม วิชาเป็นธรรม แสงสว่าง เป็นธรรม ธรรม ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภทา ธรรม เหล่าใดเป็นอารมณ์ของธัมมปฏิสัมภทา ธรรมเหล่านั้นเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภทา ธรรมเหล่าใดเป็นโคจรของธัมมปฏิสัมภทา ธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของธัมม-ปฏิสัมภทา เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงเรียกญาณในธรรมทั้งหลายว่า ธัมมปฏิสัมภทา

สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ สภาวะที่รู้เป็นอรรถ สภาวะที่รู้ชัดเป็นอรรถ สภาวะที่ รู้แจ้งเป็นอรรถ สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และ เป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภทา อรรถเหล่าใดเป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภทา อรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภทา อรรถเหล่าใดเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภทา อรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภทา เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงเรียกญาณ ในอรรถทั้งหลายว่า อรรถปฏิสัมภทา

นิรุตติ ๑๐ ประการนี้ คือ การระบัพัญญุชณะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การระบัพัญญุชณะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ ๕ ประการเป็นอารมณ์และ เป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภทา ธรรมและอรรถเหล่าใดเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมภทา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภทา ธรรมและอรรถ เหล่าใดเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภทา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมภทา เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงเรียกญาณในนิรุตติทั้งหลายว่า นิรุตติ-ปฏิสัมภทา

ญาณ ๒๐ ประการนี้ คือ ญาณในธรรม ๕ ประการ ญาณในอรรถ ๕ ประการ ญาณในนิรุตติ ๑๐ ประการเป็นอารมณ์และเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภทา ญาณในธรรมเหล่าใดเป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภทา ญาณในธรรมเหล่านั้นเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภทา ญาณในธรรมเหล่าใดเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภทา ญาณในธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภทา เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงเรียก ญาณในปฏิภาณทั้งหลายว่า ปฏิภาณปฏิสัมภทา

ในอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนิรุตติ ๓๐ มีญาณ ๖๐

จักขุเกิด ดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร” ฯลฯ แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่อิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร” ฯลฯ แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธาน-สังขาร” ฯลฯ แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขารนี้นั้นควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่าง เกิด ดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขารนี้นั้นเราเจริญแล้ว” ฯลฯ

ในอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนิรุตติ ๓๐ มี ญาณ ๖๐

ในอิทธิบาท ๔ มีธรรม ๖๐ มีอรรถ ๖๐ มีนิรุตติ ๑๒๐ มีญาณ ๒๔๐

๔. สัตตโภทิสัตตวาร

วาระว่าด้วยพระโภทิสัตว์ ๗ พระองค์

[๓๓] ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโภทิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “สมุทัย สมุทัย” ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโภทิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นิโรธ นิโรธ” ในเวทยากรณของพระวิปัสสีโภทิสัตว์ มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนิรุตติ ๒๐ มีญาณ ๔๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระสิขีโภทิสัตว์ ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระเวสสภูโภทิสัตว์ ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระกกุสันธโภทิสัตว์ ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระโกนาคมนโภทิสัตว์ ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระกัสสปโภทิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “สมุทัย สมุทัย” ฯลฯ จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระกัสสปโภทิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นิโรธ นิโรธ” ฯลฯ ในเวทยากรณของพระกัสสปโภทิสัตว์มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนิรุตติ ๒๐ มีญาณ ๔๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระโคดมโภทิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “สมุทัย สมุทัย” จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระโคดมโภทิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นิโรธ นิโรธ” ในเวทยากรณของพระโคดมโภทิสัตว์มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนิรุตติ ๒๐ มีญาณ ๔๐

ในเวทยากรณ ๗ ของพระโภทิสัตว์ ๗ พระองค์ มีธรรม ๗๐ มีอรรถ ๗๐ มี นิรุตติ ๑๔๐ มีญาณ ๒๘๐

๕. อภิญญาทิวาร

วาระว่าด้วยอภิญญาเป็นต้น

[๓๔] จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สภาวะที่ควรรู้อย่างแห่งอภิญญา เรารู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา สภาวะที่ควรรู้อย่างแห่งอภิญญาที่เราไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี” ในสภาวะที่ควรรู้อย่างแห่งอภิญญาที่ควรรู้อย่าง มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุตติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งปริญญา” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สภาวะที่ควรละแห่งปหานะ” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สภาวะที่ควรเจริญแห่งภาวนา” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งสังขฉิกิริยา เรารู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา สภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งสังขฉิกิริยาที่เราไม่รู้ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาไม่มี” ในสภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งสังขฉิกิริยา มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุตติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐

ในสภาวะที่ควรรู้อย่างแห่งอภิญญา ในสภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งปริญญา ในสภาวะที่ควรละแห่งปหานะ ในสภาวะที่ควรเจริญแห่งภาวนา ในสภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งสังขฉิกิริยา มีธรรม ๑๒๕ มีอรรถ ๑๒๕ มีนิรุตติ ๒๕๐ มีญาณ ๕๐๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สภาวะที่แตกฉานในนิรุติแห่งนิรุติปฏิสัมภิทา”
ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สภาวะที่แตกฉานในปฏิภาณแห่งปฏิภาณปฏิสัมภิทา เราารู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา สภาวะที่แตกฉานในปฏิภาณแห่งปฏิภาณปฏิสัมภิทาที่เราไม่รู้ไม่เห็นไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาไม่มี” ในสภาวะที่แตกฉานในปฏิภาณแห่งปฏิภาณปฏิสัมภิทา มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐

ในปฏิสัมภิทา ๔ มีธรรม ๑๐๐ มีอรรถ ๑๐๐ มีนิรุติ ๒๐๐ มีญาณ ๔๐๐

๙. จพุทธรัมมวาร

วาระว่าด้วยพุทธรธรรม ๖ ประการ

[๓๘] จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “ญาณในความยิ่ง และความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายเราารู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายที่เราไม่รู้ไม่เห็นไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาไม่มี” ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “ญาณในอาสยะและอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “ญาณในยมกปาฏิหาริย์” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “ญาณในมหากุณาสมาบัติ” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “สัพพัญญุตญาณ” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วว่า “อนาวรณญาณเราารู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา อนาวรณญาณที่เราไม่รู้ไม่เห็นไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาไม่มี” อนาวรณ-ญาณ มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐

ในพุทธรธรรม ๖ มีธรรม ๑๕๐ มีอรรถ ๑๕๐ มีนิรุติ ๓๐๐ มีญาณ ๖๐๐

ในปฏิสัมภิทาภานี้ มีธรรม ๘๕๐ มีอรรถ ๘๕๐ มีนิรุติ ๑,๗๐๐ มีญาณ ๓,๔๐๐

ปฏิสัมภิทาภาน จบ

๗. ธัมมจักกถา

ว่าด้วยธรรมจักร

๑. สัจจวาร

วาระว่าด้วยสัจจะ

[๓๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ฯลฯ^{๔๔} ดังนั้น คำว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” นี้ จึงได้เป็นชื่อของท่านโกณฑัญญะนั้นแล

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่ทุกขอริยสัจ”

^{๔๔} ดูความเต็มข้อ ๓๐ หน้า ๔๘๓-๔๘๗ ในธัมมจักกัปปวัตตนวาร ในเล่มนี้

คำว่า “**จักขุเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “**ญาณเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “**ปัญญาเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “**วิชาเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะอย่างไร คำว่า “**แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะอย่างไร

คือ คำว่า “**จักขุเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะเห็น คำว่า “**ญาณเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะรู้ คำว่า “**ปัญญาเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะรู้ชัด คำว่า “**วิชาเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง คำว่า “**แสงสว่างเกิด ดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะสว่างไสว

จักขุเป็นธรรม สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ ญาณเป็นธรรม สภาวะที่รู้เป็นอรรถ ปัญญาเป็นธรรม สภาวะที่รู้ชัดเป็นอรรถ วิชาเป็นธรรม สภาวะที่รู้แจ้งเป็นอรรถ แสงสว่างเป็นธรรม สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการ นี่เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งสังขจะ มีสังขจะเป็นอารมณ์ มีสังขจะเป็นโคจร สงเคราะห์เข้าในสังขจะ นับเนื่องในสังขจะ รวมลงในสังขจะ ตั้งอยู่ในสังขจะ ประดิษฐาน อยู่ในสังขจะ

[๔๐] คำว่า **ธรรมจักร** อธิบายว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะมีความหมายว่า อย่างไร

คือ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปด้วยการประพุดติธรรม

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงดำรงอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ประชาชนประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงบรรลุถึงความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงบรรลุถึงความสำเร็จในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความสำเร็จในธรรมให้จักรเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงบรรลุถึงความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงสักการะธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่า ธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงนับถือธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงบูชาธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงมอบน้อมธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงมีธรรม เป็นธงให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงมีธรรมเป็นยอดให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะธรรมจักรนั่นเอง อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัตถินทรีย์เป็นไป ฯลฯ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือปัญญาธิปไตยเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัตถาพละเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักรเพราะทรงให้ธรรมคือวิริยพละเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสติพละเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสมาธิพละเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือปัญญาพละเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสติสัมโพชฌงค์เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือวิริยสัมโพชฌงค์เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร

เพราะทรงให้ธรรมคือปิติสัมโพชฌงค์เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคืออุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัมมาทิฏฐิเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัมมาสังกัปปะเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัมมาวาจาเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัมมากรรมันตะเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัมมาอาชีวะเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัมมาสติเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมคือสัมมาสมาธิเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าพละ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหวเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะนำออกเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่ามรรค เพราะมีสภาวะเป็นเหตุเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสติปัฏฐาน เพราะมีสภาวะตั้งมั่นเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสัมมัปปธาน เพราะมีสภาวะตั้งไว้เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะมีสภาวะให้สำเร็จเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสังขละ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสมถะ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่านเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสมถะและวิปัสสนา เพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกันเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกันเป็นไป

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสลวิสุทธิตี เพราะมีสภาวะสำรวจเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิตี เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่านเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิตี เพราะมีสภาวะเห็นเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะมีสภาวะพ้นพิเศษเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าวิชชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้งเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะสละเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาดเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าอนุปปาตญาณ⁴⁵ เพราะมีสภาวะสงบระงับเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูลเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่ามนสิการ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐานเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุมเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าเวทนา เพราะมีสภาวะเป็นที่รวมเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีสภาวะเป็นประธานเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าสติ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่เป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้นเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะเป็นแก่นสารเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดเป็นไป

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขอริยสังขารนั้นนั่นควรกำหนดรู้” ฯลฯ จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขอริยสังขารนั้นนั่นเรากำหนดรู้แล้ว”

คำว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร ฯลฯ คำว่า “แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร

⁴⁵ อนุปปาตญาณ หมายถึงญาณในอรหัตตผล (ช.ป.อ. (บาลี) ๒/๔๐/๒๖๐)

คือ คำว่า “**จักขุเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ คำว่า “**แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะสว่างไสว

จักขุเป็นธรรม สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ฯลฯ ประดิษฐานอยู่ในสังขะ

คำว่า **ธรรมจักร** อธิบายว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะมีความหมายว่าอย่างไร

คือ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ชื่อว่า ธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาค ทรงให้จักรเป็นไปด้วยการประพุดิธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงดำรงอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ฯลฯ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดเป็นไป

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้ทุกขสมุททยอริยสังข” ฯลฯ จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขสมุททยอริยสังขนี้นั้นควรละ” ฯลฯ จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ทุกขสมุททยอริยสังขนี้นั้นเราละได้แล้ว”

คำว่า “**จักขุเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะอย่างไร ฯลฯ คำว่า “**แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะอย่างไร

คือ คำว่า “**จักขุเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ คำว่า “**แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว**” เพราะมีสภาวะสว่างไสว

จักขุเป็นธรรม สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย เป็นที่ตั้งแห่งสังขะ ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งนิโรธ เป็นที่ตั้งแห่งสังขะ ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่ง มรรค เป็นที่ตั้งแห่งสังขะ มีสังขะเป็นอารมณ์ มีสังขะเป็นโคจร สงเคราะห์เข้าไปในสังขะ นับเนื่องในสังขะ รวมลงในสังขะ ตั้งอยู่ในสังขะ ประดิษฐานอยู่ในสังขะ

คำว่า **ธรรมจักร** อธิบายว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะมีความหมายว่าอย่างไร

คือ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ชื่อว่า ธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะ พระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาค ทรงให้จักรเป็นไปด้วยการประพุดิธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงดำรงอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ฯลฯ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดเป็นไป

๒. สติปัญญาานาร

วาระว่าด้วยสติปัญญาาน

[๔๑] ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี้การพิจารณาเห็นกายในกาย” จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นควรเจริญ” ฯลฯ จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นเราเจริญแล้ว”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่การพิจารณาเห็นจิตในจิต” ฯลฯ

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนี้นั้นควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนี้นั้นเราเจริญแล้ว”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่การพิจารณาเห็นกายในกาย” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นเราเจริญแล้ว”

คำว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร ฯลฯ คำว่า “แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะอย่างไร

คือ คำว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ คำว่า “แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะสว่างไสว

จักขุเป็นธรรม สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นที่ตั้งแห่งกาย เป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา เป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งจิต เป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งธรรม เป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา มีสติปัญญาเป็นอารมณ์ มีสติปัญญาเป็นโคจร สงเคราะห์เข้าไปในสติปัญญา นับเนื่องในสติปัญญา รวมลงในสติปัญญา ตั้งอยู่ในสติปัญญา ประดิษฐานอยู่ในสติปัญญา

คำว่า **ธรรมจักร** อธิบายว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะมีความหมายว่าอย่างไร

คือ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาค ทรงให้จักรเป็นไปด้วยการประพடுத்தธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงดำรงอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ฯลฯ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดเป็นไป

๓. อิทธิปาทวาร

วาระว่าด้วยอิทธิบาท

[๔๒] ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธาน-สังขาร” ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารนี้นั้นควรเจริญ” ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารนี้นั้นเราเจริญแล้ว”

จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นี่อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร” ฯลฯ

จักขุเป็นธรรม สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นที่ตั้งแห่งวิริยะ เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งจิต เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งวิมังสา เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท มีอิทธิบาทเป็นอารมณ์ มีอิทธิบาทเป็นโคจร สงเคราะห์เข้าในอิทธิบาท นับเนื่องในอิทธิบาท รวมลงในอิทธิบาท ตั้งอยู่ในอิทธิบาท ประดิษฐานอยู่ในอิทธิบาท

คำว่า **ธรรมจักร** อธิบายว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะมีความหมายว่าอย่างไร

คือ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ชื่อว่า ธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาค ทรงให้จักรเป็นไปด้วยการประพடுத்தธรรม ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงดำรงอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ฯลฯ ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดเป็นไป

ธัมมจักกถา จบ

๘. โลกุตตรกถา

ว่าด้วยโลกุตตรธรรม

[๔๓] ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุตตระ (คือ) สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุตตระ

คำว่า **โลกุตตระ** อธิบายว่า ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะมีความหมายว่าอย่างไร

คือ ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามไปจากโลก ชื่อว่า โลกุตตระ เพราะล่วงพ้นโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะล่วงพ้นโลกอยู่ ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะเป็นอดีตในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามที่สุดโลก

ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสลัดออกแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสลัดออกจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสลัดไปจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสลัดออกแล้วจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสลัดออกแล้วแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสลัดออกไปแล้วจากโลก

ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ตั้งอยู่ในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ดำรงอยู่ในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ติดอยู่ในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่เปื้อนในโลก ชื่อว่า โลกุตตระ เพราะไม่เปื้อนแล้วในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ถูกโลกทำให้เปื้อนแล้ว ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ฉาบแล้วในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ถูกโลกฉาบแล้ว

ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะหลุดไปในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะหลุดไปจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะพ้นจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะหลุดพ้นไปแต่โลก ชื่อว่า โลกุตตระ เพราะหลุดพ้นไปจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับด้วยโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับแต่โลก

ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะพรากออกในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะพรากออกแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะพรากออกจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะหมดจดแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะหมดจดจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะหมดจดกว่าโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสะอาดแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสะอาดจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสะอาดกว่าโลก

ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะออกแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะออกจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะ
 ออกไปจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะกลับแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะกลับจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ
 เพราะกลับไปจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ข้องในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ยึดในโลก ชื่อว่า
 โลกุตตระ เพราะไม่พัวพันในโลก

ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะตัดโลกชาติ ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะตัดโลกชาติแล้ว ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะ
 ให้โลกระงับ ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะให้โลกระงับแล้ว ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่กลับมาสู่โลก

ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่เป็นคติของโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่เป็นวิสัยของโลก ชื่อว่า
 โลกุตตระ เพราะไม่เป็นสาธารณะของโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะปราศจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่
 เวียนมาสู่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะละโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่ให้โลกเกิด ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่
 เยื่อใยโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะนำโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะกำจัดโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะไม่อบโลก
 ให้งาม ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะส่องโลก ครอบงำโลกตั้งอยู่ ฉะนั้นแล

โลกุตตรกถา จบ